

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»**

ХАВРОВА КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА

УДК: 339.17:331.102.344

**ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ
ПІДПРИЄМСТВ: КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дніпро – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Вищому навчальному закладі «Університет імені Альфреда Нобеля».

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Павлова Валентина Андріївна,
Вищий навчальний заклад «Університет імені
Альфреда Нобеля», професор кафедри
міжнародної торгівлі і підприємництва.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Череп Алла Василівна,
Запорізький національний університет
Міністерства освіти і науки України,
декан економічного факультету;

доктор економічних наук, професор,
Жацько Костянтин Степанович,
Університет митної справи та
фінансів Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри підприємництва, маркетингу
та економіки підприємства;

доктор економічних наук, професор
Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
завідувач кафедри менеджменту.

Захист дисертації відбудеться 29 жовтня 2020 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.120.01 у Вищому навчальному закладі «Університет імені Альфреда Нобеля» за адресою: 49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись на сайті <http://www.duan.edu.ua> та бібліотеці Вищого навчального закладу «Університет імені Альфреда Нобеля» за адресою: 49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18.

Автореферат розісланий 28 вересня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.С. Шкура

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із факторів забезпечення ефективності функціонування суб'єктів господарювання за умов впливу процесів глобалізації й посилення конкуренції є інтелектуалізація їх діяльності. Зокрема, це відноситься до підприємств сфери торгівлі, де поряд з офлайн форматом розширюється віртуальний простір і зростає роль «розумної» логістики. Інтелектуалізація діяльності торговельних підприємств, що розглядається в контексті інтелекту, освіченості, кваліфікації, вмінь, навичок і досвіду персоналу, має визначальне значення для їх розвитку та забезпечення достатнього для конкурентної боротьби рівня конкурентоспроможності. У зв'язку з цим, виникає необхідність побудови системи управління торговельним підприємством, зокрема в частині управління інтелектуалізацією його діяльності, яка відповідає сучасним викликам і стає передумовою активізації його інноваційності в динамічному зовнішньому середовищі.

Розвиток торговельних підприємств, який в результаті характеризується збільшенням обсягів їх товарообороту і прибутку, відбувається, в основному, під впливом зовнішніх факторів. При цьому, зазвичай, внутрішній потенціал суттєво не змінюється. Це пояснюється недостатнім рівнем інтелектуалізації торговельних підприємств і відсутністю механізмів підвищення інтелектуальної активності їх персоналу, що, в свою чергу, сприяє прискоренню інтелектуалізації діяльності підприємства, а, відтак, і його розвитку.

Все вищенаведене потребує пошуку каталізаторів прискорення зазначених процесів на підприємствах сфери торгівлі, яка відіграє важливу соціально-економічну роль у розвитку національної економіки й підвищенні добробуту населення.

Теоретико-методологічним засадам управління розвитком підприємств присвячено праці таких вчених, як: І. Бланк, О. Виханський, П. Друкер, І. Ігнат'єва, Б. Карлоф, Г. Міцберг, А. Наливайко, С. Оборська, М. Портер, В. Павлова, А. Стрікленд, А. Томпсон, Р. Фатхутдінов, З. Шершньова, Б. Холод, А. Череп, Л. Шимановська-Діанич та ін. Ключові аспекти інтелектуалізації суб'єктів управління розкрито в працях А. Бутник-Сіверського, А. Грішнова, К. Жадько, Б. Леонтьєва, В. Іноземцева, С. Кіся, С. Ситника, В. Ткаченка, Л. Федулової, А. Чухна та ін.

Аналіз і узагальнення напрацювань провідних вітчизняних та зарубіжних вчених свідчать про те, що сучасна наука має достатньо вагому теоретичну базу щодо визначення місця і ролі інтелектуалізаційної діяльності у розвитку підприємств. Разом з тим, є досить багато аспектів цієї проблеми, особливо в частині прикладних засад прискорення інтелектуалізації діяльності, які потребують спеціальних досліджень. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки й удосконалення теоретико-методологічного і концептуального підґрунтя та практичних рекомендацій щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, що стає передумовою підвищення їх конкурентоспроможності й забезпечення подальшого розвитку. Актуальність, теоретична і практична значущість окреслених проблем, об'єктивність потреби

їх подальшого опрацювання зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначення її мети та завдань, логіки та послідовності дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Університету імені Альфреда Нобеля за темою: «Формування механізмів управління підприємствами» (номер державної реєстрації 0115U000062), де автором розроблено функціональну модель системи управління інтелектуалізаційною діяльністю торговельних підприємств та Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського за темами: «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки підприємства» (номер державної реєстрації 0115U005055), в межах якої автором здійснено дослідження стану інтелектуалізації діяльності у сфері торгівлі; «Інтелектуалізація діяльності підприємств як умова інноваційного розвитку» (номер державної реєстрації 0119U101084), в рамках якої обґрунтовано методологію формування системи управління розвитком підприємства в умовах інтелектуалізації діяльності; «Інноваційний розвиток підприємства в умовах постіндустріальної трансформації економіки» (номер державної реєстрації 0118U006409), де автором уточнено дефініцію інноваційного розвитку та його зв'язок з інтелектуалізацією діяльності підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Відповідно до зазначеної мети вирішено такі завдання:

- поглибити теоретичні аспекти інтелектуалізації діяльності підприємств як економічної категорії й визначального фактору їх розвитку;
- удосконалити функціональну модель управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств;
- дослідити і розвинути теоретичні підходи до формування методологічної платформи управління інтелектуалізацією діяльності підприємств;
- визначити формуючі елементи інтелектуалізації діяльності, їх взаємозв'язок і вплив на інноваційний розвиток торговельних підприємств;
- розробити концепцію інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств;
- упорядкувати систему факторів-індикаторів, що впливають на стан інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, для побудови когнітивної карти;
- визначити вплив факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств;
- розвинути теоретико-методичний підхід до оцінки складових компонентів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств;
- удосконалити методичний підхід до оцінки рівня інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства;
- обґрунтувати механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств;

- запропонувати методологію формування системи радарів для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств;
- запропонувати науково-методичний підхід до вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств;
- розвинути концептуальний базис формування мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності персоналу торговельних підприємств.

Об'єктом дослідження є процеси інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств в умовах динамічних змін зовнішнього середовища.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних, науково-методичних і прикладних положень інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є система загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: ретроспективного аналізу – для формування теоретико-методологічного підґрунтя інтелектуалізації діяльності підприємства; аналізу та синтезу – для уточнення наукових категорій понять відповідно до теми дослідження, виділення принципів за окремими напрямками дослідження; семантичного аналізу – для обґрунтування категоріального апарату інтелектуалізації діяльності підприємств; структурно-логічного аналізу – для формування цілісного підходу при проведенні досліджень; порівняльного аналізу – для виявлення тенденцій у змінах показників інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств; статистичного аналізу – для вивчення стану та динаміки діяльності торговельних підприємств; графічний – для візуалізації статистичного матеріалу та схематичного подання теоретико-методологічних основ інтелектуалізації діяльності; угруповань і класифікацій – для систематизації факторів-індикаторів, які впливають на інтелектуалізаційну діяльність торговельних підприємств; економіко-математичні методи – для аналізу впливу факторів-індикаторів, які визначають рівень інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств; когнітивного моделювання – для визначення пріоритетності впливу факторів-індикаторів на рівень інтелектуалізаційної діяльності торговельних підприємств; емпіричний метод – для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі підприємства; експертних оцінок – для оцінки закономірностей та ступеня впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств. Використані методи наукового пізнання дозволили забезпечити концептуальну єдність наукового дослідження.

Інформаційною базою є фундаментальні наукові доробки вітчизняних і зарубіжних вчених за тематикою дослідження, законодавчі та нормативно-правові документи, що регламентують інтелектуалізаційну діяльність, офіційні матеріали Державної служби статистики України, аналітичні публікації та матеріали офіційних веб-сайтів торговельних підприємств України, інформаційні ресурси мережі Інтернет та результати власних досліджень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці та обґрунтуванні теоретико-методологічних засад, методичних положень і

практичних рекомендацій щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств:

вперше:

- розроблено концепцію інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства, що побудована за блоковою системою, де кожний блок включає відповідні складові: блок 1 – теоретико-методологічне підґрунтя (головна мета, парадигма управління, принципи управління, завдання, основні категорії, методи управління); блок 2 – прикладні аспекти (визначення впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств; вибір стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств); блок 3 – ідентифікація векторів розвитку персоналу (персонал як: рушійна сила / відтворювальний ресурс / фактор-прискорювач та відповідний кожному з них результат). Це дозволяє сформувати цілісне бачення процесу інтелектуалізації діяльності, метою якого є забезпечення розвитку торговельних підприємств;

- запропоновано методологію формування системи радарів для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств на підставі інтегрального показника інтелектуалізації, розрахованого із залученням емпіричного й графічного методів за загальними показниками відповідно до кластерів індикаторів із встановленням меж його рівнів згідно оціночної шкали Харрінгтона, та відповідної площі радарів, що дозволяє обрати один із форматів бізнес-моделі: інноваційний – з високим рівнем інтегрального показника; інтегрований – з прийнятним рівнем інтегрального показника; раціональний – з задовільним рівнем інтегрального показника; контентоорієнтований – з низьким рівнем інтегрального показника; диригування – з кризовим інтегрального показника. За таким підходом, використовуючи систематизовані дії за розробленим алгоритмом, стає можливим обирати запропоновані програми інтелектуалізації його діяльності за відповідним рівнем інтелектуалізації та позиціонування підприємства – «старт інтелекту»; «розумні кроки»; «степ ап»; «брейн плюс»; «корпоративний стимул», що слугують, як підґрунтям пошуку шляхів прискорення інтелектуалізації, так і базисом вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств;

- запропоновано науково-методичний підхід до обґрунтування вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, за яким на підставі процесно-аналітичного узагальнення виокремлено кроки і процедури зазначеного процесу, а саме: конкретизація вихідних передумов розвитку торговельного підприємства; визначення цільових стратегічних векторів його розвитку; встановлення цілей та завдань розвитку за рівнем інтелектуалізації; моніторинг зовнішніх умов інтелектуалізації діяльності; оцінка рівня інтелектуалізації діяльності; вибір форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств; формування портфелю стратегій управління інтелектуалізацією та вибір стратегії за агрегованим стратегічним індикатором. Це дозволяє за його межами та відповідно до базової платформи інтелектуалізації діяльності обирати найбільш прийнятну для кожного підприємства стратегію управління – інкрементну, паритетну, інтегративну,

релевантну, трансформаційну, домінантну, радикальну та згідно з їх характеристиками розробляти програму реалізації обраної стратегії й визначати результативність її впровадження;

удосконалено:

- функціональну модель управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, в якій, у порівнянні з існуючими, за принципом від простого до складного в системі упорядкованих і взаємопов'язаних елементів у якості об'єктів управління виокремлено такі: інтелектуалізація діяльності як ресурс, інтелектуалізація діяльності як процес й інтелектуалізація діяльності завдяки інтелектуальній активності персоналу. В матриці, в межах зазначених елементів та відповідно до управлінських функцій (планування, організація, мотивація і контроль), визначаються напрями діяльності підприємства, реалізація яких забезпечує оцінку рівня інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств з використанням різних підходів. Це дозволяє розробляти управлінські рішення, що забезпечують результативність інтелектуалізаційної діяльності підприємства;

- підхід до визначення впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств, за яким, на відміну від існуючих, ступінь впливу визначається за модифікованим коефіцієнтом комплементарності, що розраховується за одиничними індикаторами політичних, економічних, соціальних, інституційних, технологічних факторів зовнішнього середовища й показує його сприятливість. За матрицею ідентифікації впливу факторів зовнішнього середовища виділяються групи критичних факторів, подолання впливу яких дозволяє усунути перешкоди щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, що стає підґрунтям для вибору стратегії її управління;

- теоретико-методичний підхід до оцінки складових компонентів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, за яким, на відміну від відомих, для оцінки соціальної та інтелектоорієнтованої компонент задіяно сукупність показників, на підставі значень яких розраховуються комплексні показники зазначених компонент та інтегральний показник інтелектуалізації діяльності. Це дозволяє за рівнем показників та їх кореляцією визначати вплив кожної складової на інтелектуалізаційну діяльність, виділяючи показники-стимулятори і показники-дестимулятори, та використовувати його для прискорення процесів інтелектуалізації на торговельних підприємствах;

- методичний підхід до оцінки рівня інтелектоорієнтованої компоненти, що є визначальною для інтелектуалізації діяльності підприємства, за яким, на відміну від існуючих, базуючись на індикаторах, об'єднаних за кластерами (кваліфікацій, здібностей, можливостей), експертним методом визначається її рівень відповідно до шкали Харрінгтона. В результаті оцінки встановлюються високий, прийнятний, задовільний, низький, кризовий рівні інтелектоорієнтованої компоненти, що дозволяє розробляти рекомендації для торговельних підприємств щодо напрямів досягнення прийнятних рівнів інтелектуалізації їх діяльності;

набуло подальшого розвитку:

- інтерпретація категорійного апарату щодо уточнення поняття інтелектуалізації діяльності підприємств, яке, на відміну від існуючих, розглядається як визначальний фактор забезпечення парадигми розвитку підприємства, вплив якого встановлюється шляхом поєднання процесів створення інноваційних продуктів і послуг за рахунок залучення інтелектуальнозначущих здібностей і можливостей персоналу та накопичених ним знань, що в результаті стає ресурсом інноваційності підприємства і необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності. За таким підходом прискорюється адаптація управлінських завдань, пов'язаних із здійсненням процесу інтелектуалізації діяльності, до мінливих умов функціонування за жорсткої конкуренції завдяки покращенню інтелектуалізаційної діяльності підприємств;

- методологічна платформа управління інтелектуалізацією діяльності, що відрізняється від відомих, поєднанням інституційного й синергетичного підходів, виокремленням принципів інтелектуалізації діяльності й алгоритмізацією послідовності визначення її рівня за конкретизації в межах складових функціональної моделі управління об'єкту, предмету, функцій і методів дослідження, дозволяє визначати завдання щодо інтелектуалізації діяльності за сферами відповідного функціонального спрямування. Це стає підґрунтям формування науково-прикладного базису інтелектуалізації діяльності для забезпечення розвитку торговельних підприємств;

- узагальнення формуючих елементів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств через призму взаємопов'язаних категорій – інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, інтелектуальна активність персоналу, інтелектуальний потенціал, відмінність якого полягає у побудові за принципом формування й обопільного передавання інформації елементами-підсилувачами в межах квадроелементної структури інтелектуалізації. Це дозволяє визначати проекцію векторів інтелектуалізації діяльності, методичні засади її оцінки й вплив на інноваційний розвиток торговельних підприємств завдяки визначенню їх можливостей;

- система факторів-індикаторів, що впливають на стан інтелектуалізації діяльності та узагальнюють, на відміну від існуючих систем, п'ять груп факторів (PESIT): політичні, економічні, соціальні, інституційні та технологічні, що включають відповідні одиничні фактори-індикатори, за якими будується когнітивна карта їх впливу на інтелектуалізацію діяльності підприємств. За побудованою когнітивною картою за числом вихідних зв'язків фіксується наявність впливу факторів-індикаторів на стан інтелектуалізації діяльності з метою проведення корегуючих дій при формуванні стратегії управління інтелектуалізаційною діяльністю торговельних підприємств;

- механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств, який, на відміну від існуючих розробок, побудовано за багаторівневою схемою й містить елементи, що включають відповідні дії щодо досягнення цілей формування бізнес-моделі, а саме: науково-теоретичний базис формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі; сфери дослідження різних аспектів інтелектуалізації діяльності; оцінка рівня інтелектуалізації діяльності

підприємства; розробка програми інтелектуалізації діяльності та мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності персоналу; реалізація програми підвищення рівня інтелектуалізації діяльності. Це уможливило узагальнення передумов для формування системи радарів, за якими розпізнаються формати інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств;

- концептуальний базис мотиваційного механізму інтелектуальної активності персоналу торговельного підприємства, який на відміну від існуючих, розширено шляхом введення додаткових елементів, серед яких: розвиток інтелектуальної активності й комунікацій та система мотивації. Це дозволяє за концептом взаємозалежності між суб'єктом, об'єктом, методами управління персоналом і підприємством та з урахуванням мети, завдання і функції регулюючого впливу забезпечувати їх збалансування з діючою системою управління та визначати результат регулюючої дії на інтелектуальну активність персоналу торговельних підприємств.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні теоретико-методологічних і прикладних положень, які у вигляді конкретних методичних розробок та практичних рекомендацій можуть бути використані торговельними підприємствами для підвищення рівня інтелектуалізації їх діяльності.

Сформована в дисертації концепція, розроблені моделі й механізми процесів інтелектуалізації торговельних підприємств за стратегіями управління інтелектуалізацією діяльності використано в практичній діяльності торговельних підприємств ТОВ «Полімакс Донбас» (довідка № 9/21 від 23.03.2019 р.); гіпермаркетів ТОВ «Епіцентр К» (довідка № 11/2018 від 03.10.2018 р.); супермаркетів «Сільпо» ТОВ «Фоззі-фуд» (довідка № 08/030 від 14.02.2019 р.); підприємств ТОВ «Еталон-Famaly» (довідка № 12/031 від 14.10.2018 р.). Результати наукових досліджень були використані в діяльності відділення Донецької торгово-промислової палати у м. Маріуполі для здійснення інформаційного обслуговування з питань інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств (довідка № 02/2038 від 15.02.2020 р.).

Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи використовуються в освітньому процесі Університету імені Альфреда Нобеля для розробки навчально-методичного забезпечення дисциплін «Економіка торгівлі», «Управління персоналом», «Технологія організації командної роботи» (довідка № 983 від 27.12.2019 р.) та Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського в процесі викладання дисциплін «Інноваційний розвиток підприємства»; «Бізнес-планування», «Діджиталізація бізнесу та цифрові трансформації сучасності», підготовки магістерських кваліфікаційних робіт здобувачами вищої освіти (довідка № 21/511 від 21.04.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею. Всі наукові результати, що містяться в дисертації, отримані автором самостійно і знайшли відображення у його публікаціях. Особистий внесок автора в працях, які опубліковані у співавторстві, конкретизовано у

списку публікацій з виділенням положень, що є результатом особистих досліджень.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення і результати дослідження апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития '2012» (м. Одеса, 2012 р.); «Стратегія підприємства в контексті підвищення його конкурентоспроможності» (м. Донецьк, 2012 р.); «Україна – Болгарія – Європейський союз: сучасне становище і перспективи» (м. Херсон, Варна, 2012 р., 2014 р.; 2016 р.); «Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку» (м. Полтава, 2012 р.); «Економіка і управління в умовах глобалізації» (м. Кривий Ріг, 2015 р., 2016 р., 2017 р.); «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (м. Одеса, 2015 р.); «Маркетинг і менеджмент в системі національних і світових економічних інтересів» (м. Кривий Ріг, 2017 р.); «International Scientific Conference The Development of International Competitiveness, State, Region, Enterprise» (Lisbon, Portugal, 2016 р.); «Сучасні тенденції трансформації економіки та управління» (м. Київ, 2017 р.); «Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями» (м. Ужгород, 2017 р.); «Сучасні тенденції в економіці та управлінні» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу» (м. Київ, 2018 р.); «Современная научная идея '2018» (м. Мінск, 2018 р.); «Будущее человечества в результатах сегодняшних научных исследований '2018» (м. Одеса, 2018 р.); «World Scientific and Technical Trends' 2018» (Warsaw, Poland, 2018 р.); «Глобалізація сучасного світового господарства: стан, проблеми, ефективність» (м. Київ, 2019 р.); «International Forum: Problems and Scientific Solutions» (Melbourne, Australia, 2020 р.); «Формування механізмів управління якістю та підвищення конкурентоспроможності підприємств» (м. Дніпро, 2020 р.); *всеукраїнських*: «Україна: Схід – Захід – проблеми сталого розвитку» (м. Львів, 2011 р.); «Актуальні проблеми науки та освіти» (м. Маріуполь, 2012 р.); «Методи і моделі фінансового забезпечення сталого розвитку» (м. Севастополь, 2012 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи викладено в 52 наукових працях, серед яких 6 монографій (із них одна одноосібна); 21 стаття (у тому числі 12 статей у наукових фахових виданнях України, 9 статей у фахових виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз, та періодичних наукових виданнях інших держав (із них одна стаття у періодичному виданні, що входить до наукометричної бази даних Scopus); 20 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг публікацій становить 47,18 друк. арк., з яких 40,36 друк. арк. належить автору.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації 428 сторінок, у тому числі основний зміст роботи викладено на 330 (13,75 авт. арк.) сторінках друкованого тексту. Дисертаційна робота містить 41 таблицю та 69 рисунків, 14 додатків на 56 сторінках. Список використаних джерел з 416 найменувань викладено на 40 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** до дисертації обґрунтовано актуальність теми, визначено мету і завдання дослідження; об'єкт, предмет та методи дослідження; викладено інформаційну та методологічну базу дослідження; відображено наукову новизну й практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі **«Теоретичні засади інтелектуалізації діяльності підприємств»** уточнено сутність інтелектуалізації діяльності як визначального фактору розвитку підприємств; обґрунтовано функціональну модель системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств; удосконалено методологічну платформу управління інтелектуалізацією їх діяльності.

На підставі узагальнення теоретичних підходів до трактування поняття «інтелектуалізація діяльності» з позиції історичного підходу й виділенням еволюційних етапів його змін та урахуванням значущості інтелектуалізації діяльності для розвитку підприємства, уточнено досліджувану дефініцію для логічного поєднання з дослідженнями відповідно до поставлених завдань. У роботі інтелектуалізація діяльності розглядається як фактор забезпечення розвитку підприємства, вплив якого визначено на підставі поєднання процесів створення інноваційних продуктів і послуг (наслідок інтелектуалізації діяльності підприємства) та залучення для цього інтелектуальнозначущих здібностей і можливостей персоналу (інтелектуальна активність персоналу), що у сукупності стає ресурсом інноваційності підприємства та умовою підвищення його конкурентоспроможності. Інтелектуалізація діяльності є поєднанням різних концептуальних позицій щодо розвитку персоналу (активізація інтелектуальних ресурсів, реалізація, приріст і збагачення інтелектуального потенціалу персоналу) та підвищення його інтелектуальної активності, що потребує не тільки штучного, а й, передусім, природного інтелекту.

Проведено етапізацію інтелектуалізації діяльності підприємств у контексті хронологічної послідовності подій, що базується на зміні концепцій науково-технічного розвитку, в результаті чого виділено шість етапів, серед яких: з початку XXI століття розпочинається етап інтелектуалізації діяльності, де інноваційні підходи у господарській діяльності формують взаємозв'язок виробництва, науки й освіти, а споживчий ринок розширюється за рахунок високотехнологічної продукції. Знання стають економічним ресурсом, інтелектуалізація діяльності виступає визначальним фактором забезпечення розвитку підприємств.

Конкретизовано роль сфери торгівлі в соціально-економічному розвитку суспільства та місця торговельного підприємства у виконанні завдань збільшення товарообороту і підвищення добробуту населення. За такою точкою зору, об'єктом дослідження в роботі є підприємства, що входять в структуру торговельних корпорацій і є мережевими суб'єктами господарювання, функціонування яких регламентовано як чинним законодавством, так і внутрішнім стандартом, де на корпоративному рівні затверджені правила

групової організаційної й оперативної ділової практики, дотримання яких є обов'язковим, що дозволяє утримувати набуту на ринку позицію.

Виокремлено три взаємопов'язані елементи як об'єкти управління: інтелектуалізація діяльності як ресурс, інтелектуалізація діяльності як процес й інтелектуальна активність персоналу. Удосконалено за принципом від простого до складного функціональну модель управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, представлену у форматі матриці, де відповідно до управлінських функцій (планування, організація, мотивація і контроль) в межах зазначених елементів, визначаються напрями діяльності підприємства, які впливають на оцінку рівня інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, що визначається за різними підходами. Реалізація функціональної моделі шляхом посилення інтелектуальної активності персоналу забезпечує результативність інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

У роботі на підставі узагальнення існуючих підходів розвинено методологічну платформу управління інтелектуалізацією діяльності, яка являє собою структуровану модель, де поєднано інституційний і синергетичний підходи, виокремлено принципи інтелектуалізації діяльності й визначено алгоритмізацію послідовності визначення її рівня на підставі конкретизації об'єкту, предмету, функцій і методів дослідження за функціональною моделлю управління та уточненню завдань щодо інтелектуалізації діяльності за сферами відповідного функціонального спрямування (рис. 1).

Обґрунтування алгоритму етапізації процесу управління підприємством з урахуванням відповідності парадигмі «розвиток через інтелектуалізацію діяльності» забезпечує взаємозв'язок, збалансованість та досягнення тактичної, оперативної, стратегічної цілей щодо бажаного рівня інтелектуалізації діяльності. Принципові положення методології є основою для розробки концепції інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств та оцінювання її рівня.

У другому розділі **«Концепція інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств»** досліджено експлікацію формуючих елементів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств; визначено взаємозв'язок інтелектуалізації діяльності підприємств та їх інноваційного розвитку; обґрунтовано концепцію інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

За результатами дослідження базових категорій – інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна активність доведено їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Інтелектуалізація діяльності виступає, з одного боку, передумовою реалізації інтелектуального капіталу та інтелектуального потенціалу, а, з іншого – імперативом розвитку підприємства, для чого безперечно потрібні інтелектуальні ресурси. У зв'язку з цим, інтелектуальна активність персоналу сприяє прискоренню інтелектуалізації діяльності підприємства, а, відтак, і його розвитку.

Встановлено, що для забезпечення інтелектуалізації діяльності доцільно виділити її формуючі елементи через призму вищенаведених категорій.

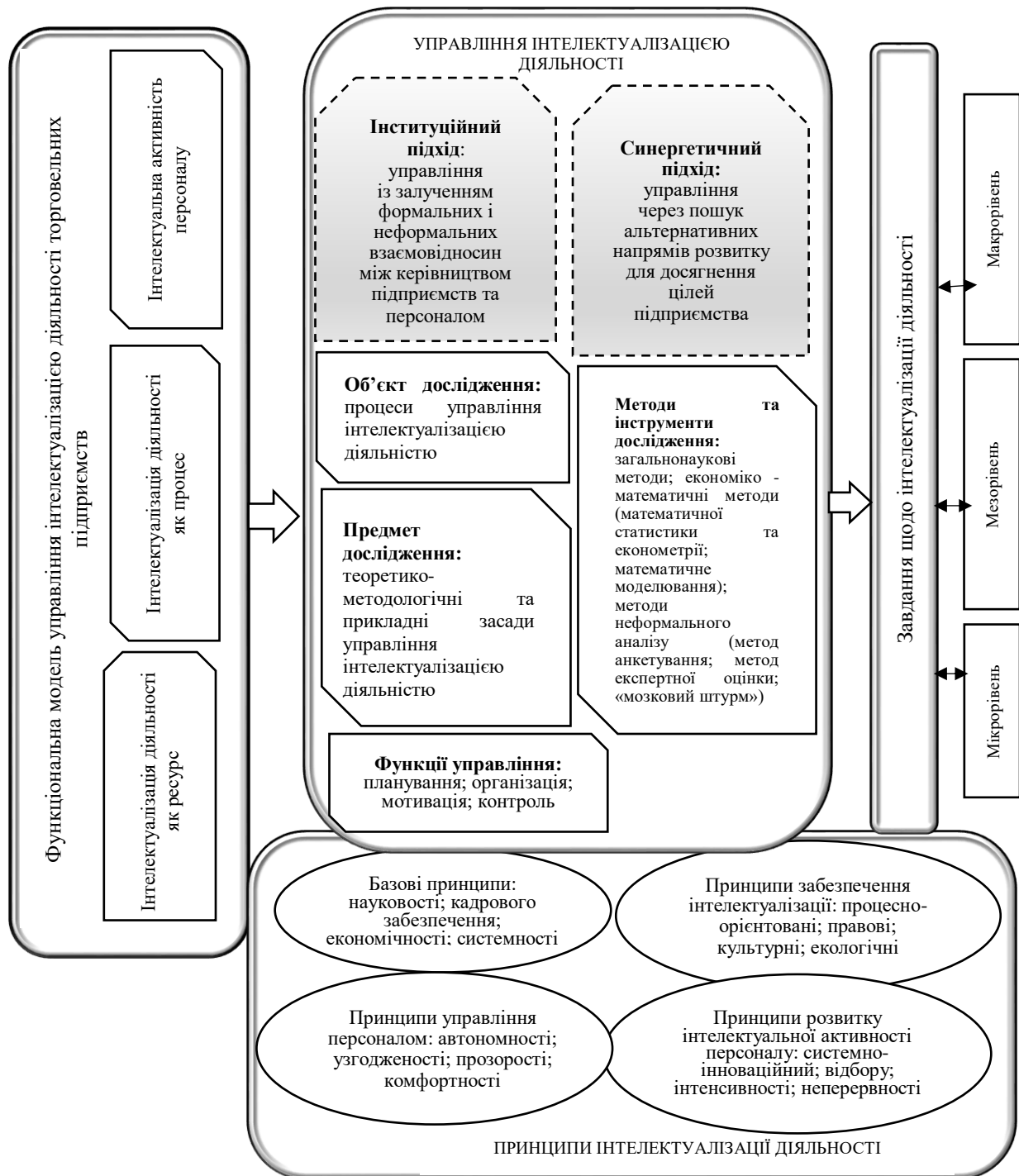

Рис. 1. Методологічна платформа управління інтелектуалізацією діяльності

Елементи представлено у вигляді quadroелементної структури за принципом формування й передавання інформації від одного елемента до іншого відповідно до задіяних у процес інтелектуалізації. Елементами, що визначаються через інтелектуальні ресурси є знання, аналітичне мислення, професійні навички, можливості, досвід, культурно-моральне виховання; інтелектуальний капітал – людський капітал, організаційний капітал, структурний капітал; інтелектуальний потенціал – професійно-кваліфікаційний потенціал (рівень освіти, стаж роботи, кваліфікація), творчі здібності персоналу; інтелектуальну активність – логічний аналіз, інтуїтивне рішення, вербалізація інтуїтивного

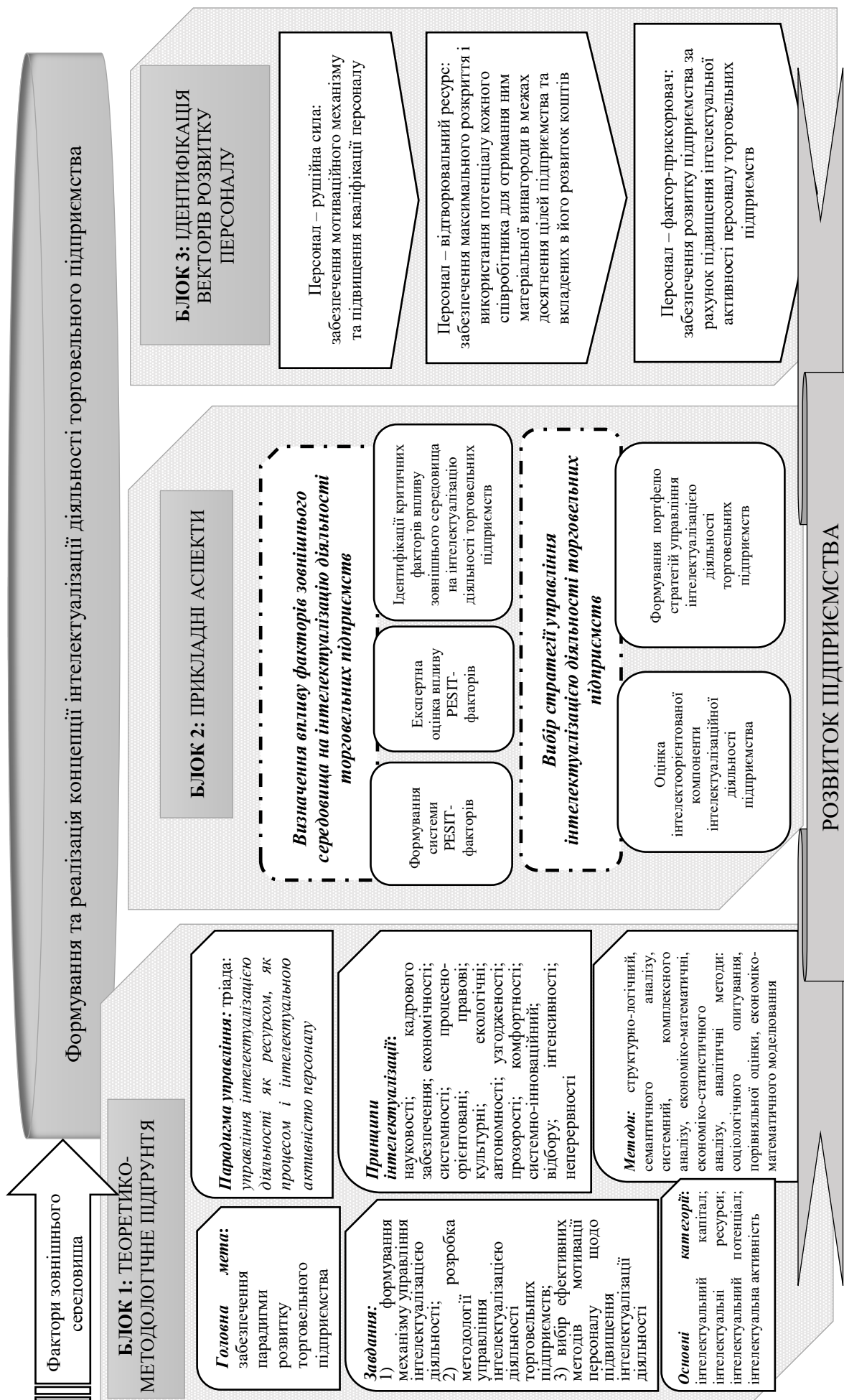
рішення, формалізація інтуїтивного рішення. За таким підходом визначено співвідношення інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств та їх інноваційного розвитку.

У процесі дослідження доведено взаємозв'язок інтелектуалізації діяльності підприємств та їх інноваційного розвитку. Інтелектуалізаційна діяльність підприємства у цьому сенсі показує здатність підприємства, що є відкритою системою, генерувати, використовувати та залучати інтелектуальні знання й продукти для поступального, неперервного інноваційного розвитку підприємства. Це підтверджує, що інтелектуалізацією діяльності слід управляти з метою підвищення рівня інноваційності підприємства. За співвідношенням інтелектуалізації діяльності та інноваційного розвитку визначено вектор відповідної управлінської політики, а саме: виживання, усталеного функціонування, досягнення конкретності на ринку або лідерства в галузі. Запропоновано концепцію інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства (рис. 2), яка побудована за блоковою системою. Три взаємопов'язані блоки інтегрують: блок 1 – теоретико-методологічне підґрунтя, де конкретизовані головна мета, парадигма управління, принципи управління, завдання, основні категорії, методи управління; блок 2 – прикладні аспекти, де визначається вплив факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств й обирається стратегія управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств; блок 3 – ідентифікація векторів розвитку персоналу як рушійної сили, відтворювального ресурсу й фактору-прискорювача з відповідними результатами.

Запропонована концепція інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства є адаптивною та слугує підґрунтям для моніторингу інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств і вибору відповідного типу стратегії управління зазначеним процесом.

У третьому розділі **«Моніторинг інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств»** проаналізовано стан інтелектуалізації діяльності в Україні; визначено вплив факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств; обґрунтовано інструментарій оцінювання структурних компонентів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Визначено, що основними показниками, які характеризують стан інтелектуалізації діяльності в Україні є: витрати на виконання наукових досліджень і розробок; внутрішні поточні витрати на наукові дослідження та розробки; інноваційна діяльність підприємств України; кількість організацій, які здійснюють наукові дослідження і розробки в межах регіонів; чисельність кадрів, зайнятих у науковій діяльності; середньомісячна заробітна плата в Україні та у сфері наукових досліджень і розробок. Їх аналіз показує, що наукові дослідження і розробки недостатньо фінансуються, оскільки частка витрат на виконання науково-дослідних робіт у валовому внутрішньому продукті у 2018 р. становила 0,47 %, що на 0,13 % менше ніж у 2014 р.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА

БЛОК 3: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВЕКТОРІВ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ

Персонал – рушійна сила: забезпечення мотиваційного механізму та підвищення кваліфікації персоналу

Персонал – відтворувальний ресурс: забезпечення максимального розкриття і використання потенціалу кожного співробітника для отримання ним матеріальної винагороди в межах досягнення цілей підприємства та вкладених в його розвиток коштів

Персонал – фактор-прискорювач: забезпечення розвитку підприємства за рахунок підвищення інтелектуальної активності персоналу торговельних підприємств

Рис. 2. Концепція інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства

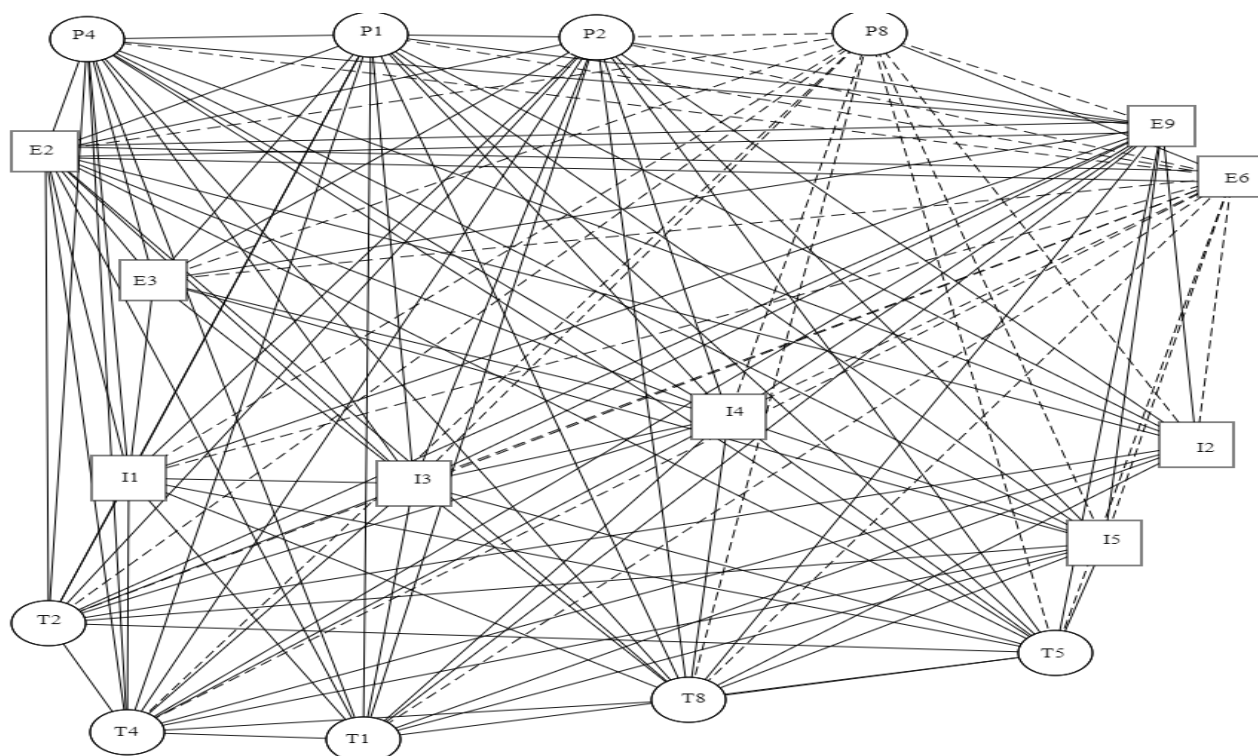
Зменшується інноваційна орієнтованість підприємств (у 2018 р. порівняно з 2014 р. їх кількість зменшилась на 47 одиниць); темпи підвищення заробітної плати не відповідають потребам (у 2018 р. середня заробітна плата в середньому зросла у 2,5 рази порівняно з 2014 р., але рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у сфері наукових досліджень та розробок у 2018 р. нижчий ніж у інших сферах). Вищезазначені проблеми формують передумови переосмислення щодо пошуку шляхів прискорення інтелектуалізації діяльності суб'єктів господарювання.

Проведено оцінку інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств східного регіону у 2014-2018 рр. Встановлено негативні фактори, що уповільнюють інтелектуалізацію, серед яких: зниження рівня економічної активності і зайнятості населення на 1,5 в.п.; зменшення кількості й частки прийнятих працівників з позитивною динамікою порівняно з вибулими на 5,62 в.п.; скорочення кількості економічно активного населення у віці 15-70 рр. й відповідно зайнятого населення в галузі; зростання кількості працівників, що вибули з торговельних підприємств і їх частки в загальній кількості вибулих у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 15,96 в.п.; суттєве скорочення попиту на робочу силу в галузі. Поряд з цим виокремлено позитивні фактори, зокрема: зростання середньомісячної заробітної плати у сфері торгівлі на 20,12%, що свідчить про привабливість торговельних підприємств для працевлаштування та формування трудового потенціалу; більш ефективне використання робочого часу у співвідношенні із середнім значенням показника по регіону на 6,6 в.п.

За результатами аналізу виокремлено найбільш впливові фактори, які для цілей дослідження об'єднано у п'ять груп (PESIT): політичні, економічні, соціальні, інституційні та технологічні фактори. Кожна група включає одиничні фактори-індикатори, зокрема, дев'ять у групі політичних факторів; одинадцять у групі економічних факторів; дев'ятнадцять у групі соціальних факторів; п'ять у групі інституційних факторів; дев'ять у групі технічних факторів.

Побудовано когнітивну карту впливу факторів на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств у вигляді знакового неорієнтованого графа (рис. 3). За картою стало можливим встановлення максимального числа вихідних зв'язків між одиничними факторами-індикаторами кожної групи, що є підставою для визначення кількісних характеристик впливу: консонансу, дисонансу, позитивного чи негативного впливу та їх аналізу. Це дозволило перейти від звичайного фіксування явищ та процесів до опрацювання їх взаємозв'язків та аналізу закономірностей і проведення сценарних досліджень для визначення корегуючих дій у процесі управління інтелектуалізаційною діяльністю торговельних підприємств.

Оскільки ефективність функціонування й рівень інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, зокрема, залежать від впливу зовнішніх факторів, у роботі між ними встановлено відповідну кореляцію. Удосконалено підхід до визначення впливу факторів зовнішнього середовища (рис. 4), за яким розраховано коефіцієнт комплементарності за одиничними індикаторами політичних, економічних, соціальних, інституційних, технологічних факторів зовнішнього середовища, який показує ступінь їх впливу.

де *Політичні фактори* (P): P₁ - стабільність політичної ситуації в країні; P₂ - рівень політичної безпеки в державі; P₃ - державна підтримка інтелектуалізації; P₄ - ефективність державної інноваційної стратегії розвитку; P₅ - державна підтримка співпраці з іноземними партнерами, участі у виставках, семінарах, симпозиумах; P₆ - досконалість регуляторної державної політики в сфері інтелектуалізації; P₇ - стан державного регулювання інтелектуалізації діяльності суб'єктів підприємництва в різних галузях економіки; P₈ - рівень бюрократії та корупції; P₉ - державна підтримка інтелектуальних розробок в державі; *Економічні фактори* (E): E₁ - досконалість правового забезпечення охорони і комерціалізації інтелектуальної власності в державі; E₂ - валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу; E₃ - інвестиційна привабливість інтелектуального потенціалу держави; E₄ - витрати на наукові розробки; E₅ - динаміка курсу валют; E₆ - рівень і темп інфляції; E₇ - структура розвитку міжнародного обміну досвідом інтелектуалізації діяльності суб'єктів підприємництва; E₈ - рівень розвитку інтелектуалізації виробництва; E₉ - розвиток економічних зв'язків між суб'єктами господарювання; E₁₀ - рівень розвитку економіко-правової та організаційної інфраструктури в області інтелектуальної власності; E₁₁ - рівень розвитку економічних відносин в сфері інновацій; *Соціальні фактори* (S): S₁ - соціальні стандарти населення; S₂ - рівень безробіття населення (за методологією МОП); S₃ - створення додаткових робочих місць; S₄ - доступність освіти; S₅ - рівень реальних доходів населення; S₆ - рівень заборгованості по заробітній платі; S₇ - витрати на науку і освіту; S₈ - якість системи освіти і професійної підготовки кадрів; S₉ - рівень зайнятості населення та їх інтелектуальні здібності; S₁₀ - чисельність наукових кадрів; S₁₁ - рівень конкуренції на локальних ринках праці; S₁₂ - вікова структура населення; S₁₃ - якість життя населення в державі; S₁₄ - рівень соціального забезпечення і захисту населення; S₁₅ - розвиненість соціальної політики в підприємницьких структурах; S₁₆ - рівень економічної активності населення; S₁₇ - рівень розвитку соціальної інфраструктури; S₁₈ - міграційні настрої інтелектуального потенціалу країни; S₁₉ - рівень розвитку споживчого кредитування; *Інституційні фактори* (I): I₁ - умови для залучення інвестицій; I₂ - розвиненість соціальних та економічних інститутів, у т.ч. системи освіти та науки; I₃ - досконалість інституційного механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності; I₄ - активність інтелектуальної діяльності на міжнародних ринках; I₅ - інформаційна відкритість та прозорість суспільства; *Технологічні фактори* (T): T₁ - рівень інтелектуалізації інформаційних систем; T₂ - рівень інтелектуалізації комунікативних систем; T₃ - рівень розвитку технологічного забезпечення процесів інтелектуалізації діяльності суб'єктів господарювання; T₄ - рівень інтелектуалізації основних бізнес-процесів; T₅ - рівень інтелектуалізації бізнес-процесів управління; T₆ - рівень інтелектуалізації забезпечуючих бізнес-процесів; T₇ - рівень розвитку ІТ-технологій; T₈ - рівень інтелектуалізації систем управління знаннями суб'єктів господарювання; T₉ - якість систем інтелектуального управління клієнтським капіталом.

Рис. 3. Когнітивна карта впливу факторів-індикаторів на інтелектуалізацію діяльності підприємств

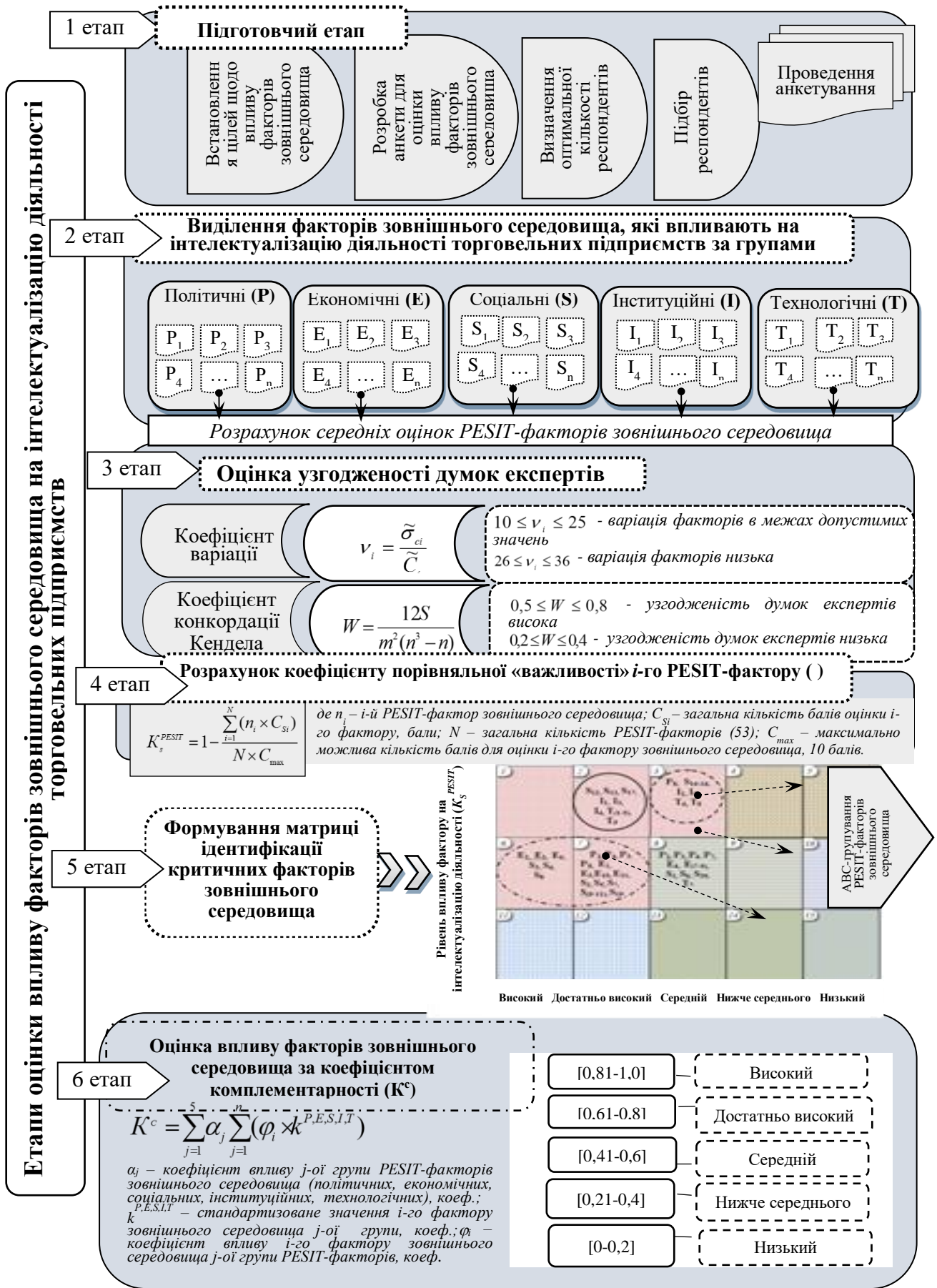

Рис. 4. Підхід до визначення впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств

За матрицею ідентифікації впливу факторів зовнішнього середовища виділено групи критичних факторів, серед яких: недосконалість інституційного механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності, недостатня активність в частині інтелектуальної діяльності на міжнародних ринках, якість систем інтелектуального управління клієнтським капіталом, рівень інтелектуалізації інформаційних систем, рівень інтелектуалізації комунікативних систем, рівень розвитку технологічного забезпечення процесів інтелектуалізації діяльності суб'єктів господарювання, рівень інтелектуалізації основних бізнес-процесів, рівень інтелектуалізації бізнес-процесів управління, недосконалість інституційного механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності, якість життя населення в державі, рівень розвитку соціальної інфраструктури.

Вплив на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств факторів-індикаторів визначено за коефіцієнтом:

$$\varphi_i = \frac{\sum_{j=1}^{27} (C_{ij})}{m} \quad (1)$$

де φ_i – коефіцієнт впливу i -го фактору зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельного підприємства; m – кількість експертів (27); C_{ij} – кількість балів, присвоєних i -му фактору j -м експертом; C_{sj} – сума балів, присвоєних j -м експертом сукупності досліджуваних факторів зовнішнього середовища.

Для підтвердження взаємодії між досліджуваними факторами зовнішнього середовища та їх взаємодоповнення визначено коефіцієнт комплементарності (K^C):

$$K^C = \sum_{j=1}^5 \alpha_j \sum_{i=1}^n (\varphi_i \times k^{P,E,S,I,T}) \quad (2)$$

де K^C – коефіцієнт комплементарності факторів зовнішнього середовища, коеф.; α_j – коефіцієнт впливу j -ої групи PESIT-факторів зовнішнього середовища (політичних, економічних, соціальних, інституційних, технологічних), коеф.; $k^{P,E,S,I,T}$ – стандартизоване значення i -го фактору зовнішнього середовища j -ої групи, коеф.; φ_i – коефіцієнт впливу i -го фактору зовнішнього середовища j -ої групи, коеф.

Методом ранжування факторів зовнішнього середовища за рівнем їх впливу визначено середній рівень впливу факторів на інтелектуалізацію діяльності досліджуваних торговельних підприємств в кожній групі (табл. 1).

За коефіцієнтом комплементарності зовнішнього середовища встановлено достатньо високий вплив інституційних і технологічних факторів, середній вплив економічних та соціальних факторів та вплив нижче середнього політичних факторів. Оцінка впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств за коефіцієнтом комплементарності в цілому становить 0,493, що відповідає середньому рівню.

Обґрунтовано, що складовими інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств є соціальна та інтелектоорієнтована компоненти.

Удосконалено теоретико-методичний підхід до оцінки складових компонентів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Вплив факторів зовнішнього середовища за коефіцієнтом комплементарності

Комплементарність		Фактори		Коефіцієнт комплементарності зовнішнього середовища (K^C)			
		Політичні (P)	Економічні (E)		Соціальні (S)	Інституційні (I)	Технологічні (T)
Рівень впливу факторів на інтелектуалізацію діяльності (K_S^{PEST})	Високий [0,81 - 1]						
	Достатньо високий [0,61 - 0,80]				0,627	0,623	
	Середній [0,41 - 0,60]		0,416	0,437			0,493
	Нижче середнього [0,21 - 0,40]	0,213					
	Низький [0 - 0,20]						

Встановлено їх кореляцією та визначено вплив кожної складової на інтелектуалізаційну діяльність з виділенням показників-стимуляторів і показників-дестимуляторів.

На підставі розрахованих комплексних показників зазначених компонент та інтегрального показника інтелектуалізації діяльності (рис. 5) зроблено висновок щодо важливості інтелектоорієнтованої компоненти для інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств через прямий вплив на соціальні і економічні показники.

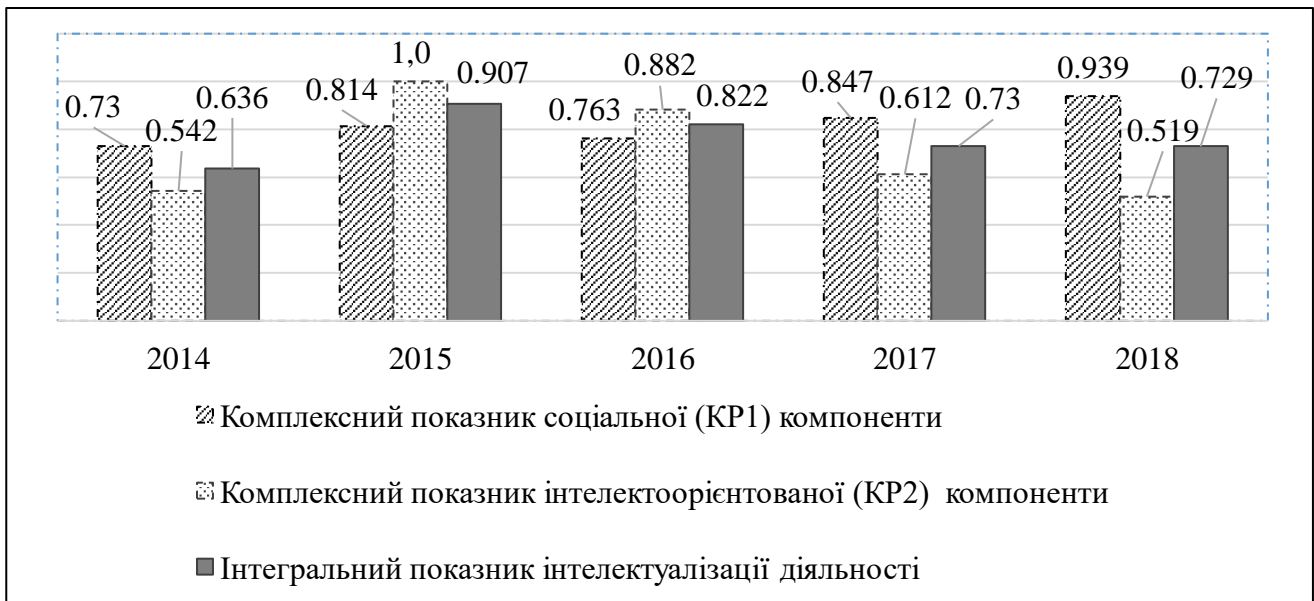

Рис. 5. Динаміка інтегральних показників інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств у 2014-2018 рр.

Вищенаведені підходи є передумовою для розробки рекомендацій щодо прискорення процесів інтелектуалізації на торговельних підприємствах.

У четвертому розділі «**Механізм розвитку торговельних підприємств в умовах інтелектуалізації діяльності**» проведено оцінку рівня інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства; обґрунтовано механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі підприємства; сформовано систему радарів для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств.

Формування інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності торговельних підприємств здійснюється за системою показників, зокрема, кваліфікація працівників, їх спроможність виконувати складні операції, рівень усвідомленості кінцевих цілей, мотивація процесів інтелектуалізації на підприємстві. Однак, більшість показників не можна виміряти кількісними параметрами за офіційними статистичними даними. У зв'язку з цим, проведено експертне оцінювання, для чого вихідні дані поділено на кластери: кваліфікацій (Q), можливостей (V), здібностей (S).

Удосконалено методичний підхід до оцінки рівня інтелектоорієнтованої компоненти (рис. 6). За індикаторами відповідно до кластерів експертним методом визначено рівень інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства (*ІК ІДП*), що відповідно до шкали Харрінгтона характеризується як високий, прийнятний, достатній, низький та кризовий рівні.

У процесі апробації встановлено, що досліджувані торговельні підприємства – мінімаркети ТОВ «Еталон Family», гіпермаркети ТОВ «Епіцентр К», підприємства ТОВ «Вина Світу» – мають достатній рівень інтелектоорієнтованої компоненти. Прийнятний рівень інтелектоорієнтованої компоненти встановлено для підприємств ТОВ «Полімакс Донбас», супермаркетів «Сільпо» ТОВ «Фоззі-фуд», супермаркетів ТОВ «Щирий Кум», підприємств ТОВ «Дзеркальний», супермаркетів ТОВ «АТБ-маркет».

Інформація про рівень інтелектоорієнтованої компоненти торговельних підприємств стала підґрунтям для розробки рекомендацій щодо напрямів підвищення інтелектуалізації їх діяльності. За оцінкою інтелектоорієнтованої компоненти кожного торговельного підприємства проведено порівняння підприємств один з одним й розроблено заходи щодо досягнення більшого значення з метою його використання в частині посилення інтелектуальної активності персоналу.

Обґрунтовано механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств (рис. 7), у складі якого за багаторівневою схемою й сукупністю елементів виокремлено: науково-теоретичний базис формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі; сфери дослідження різних аспектів інтелектуалізації діяльності; оцінка рівня інтелектуалізації діяльності підприємства; розробка програми підвищення рівня інтелектуалізації діяльності та мотиваційного механізму підвищення інтелектуальної активності персоналу; реалізація програми підвищення рівня інтелектуалізації діяльності.

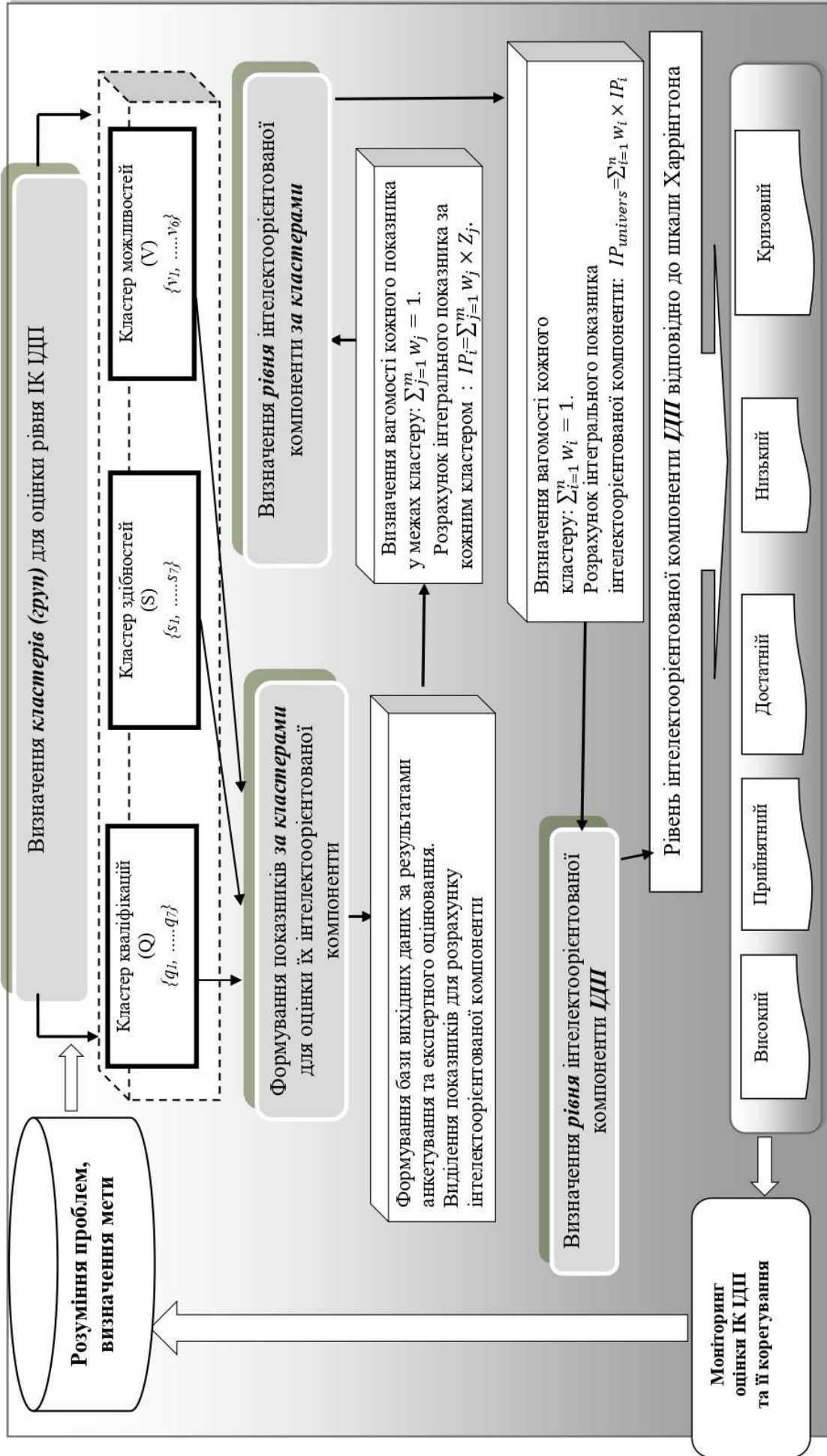

Рис. 6. Оцінка рівня інтелектуорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства (ІК ІДП)

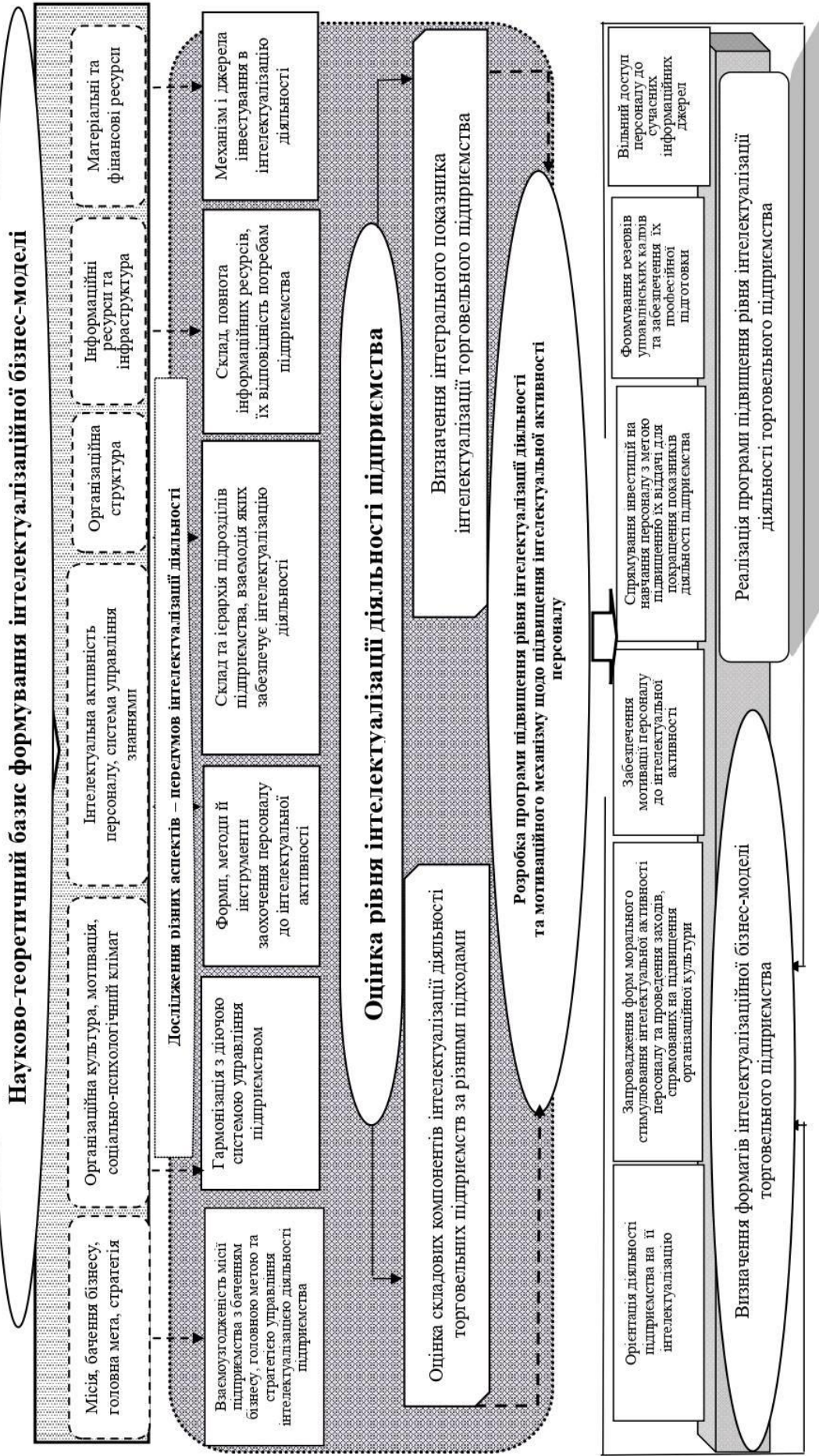

Рис. 7. Механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств

Встановлено, що вихідними складовими базису інтелектуалізаційної бізнес-моделі підприємства є: бачення бізнесу, місія, головна мета та стратегія діяльності підприємства; організаційна культура, мотивація, соціально-психологічний клімат; інтелектуальна активність персоналу, система управління знаннями; організаційна структура; інформаційні ресурси та інфраструктура; матеріальні та фінансові ресурси. Ці складові формують загальний опис і логіку бізнесу та є передумовою побудови системи радарів для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств.

Запропоновано методологію формування такої системи радарів на підставі інтегрального показника інтелектуалізації. Оцінку рівня інтелектуалізації діяльності підприємства проведено із залученням експертних висновків і методів розрахунку потенціалу його підвищення:

$$P_{QSV}^{RI} = (100 - \frac{RI_{QSV}}{RI_I}) * 100\% \quad (3)$$

де P_{QSV}^{RI} – потенціал підвищення рівня інтелектуалізації діяльності підприємства за кластерами кваліфікацій, здібностей, можливостей, відповідно; RI_I – найвищий рівень інтелектуалізації діяльності підприємства, який дорівнює 10-ти балам.

Для розрахунку інтегрального показника інтелектуалізації діяльності використано графічний метод, основою якого є обчислення відносної площі багатокутника (радару), розташованого всередині оцінного кола:

$$\mathfrak{I}_{RI} = \frac{S_{RI}}{S_{заг}} \quad (4)$$

де \mathfrak{I}_{RI} – інтегральний показник інтелектуалізації діяльності; S_{RI} – площа радару рівня інтелектуалізації діяльності підприємства; $S_{заг}$ – загальна площа кола (багатокутника).

За інтегральним показником інтелектуалізації діяльності та відповідної площі радарів запропоновано обирати формат інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельного підприємства – інноваційний, інтегрований, раціональний, контентоорієнтований, диригування (табл. 2).

Таблиця 2

Формат інтелектуалізаційної бізнес-моделі підприємств відповідно до рівнів інтелектуалізації їх діяльності

Формат інтелектуалізаційної бізнес-моделі	Кластер кваліфікацій (Q)		Кластер здібностей (S)		Кластер можливостей (V)		Інтегральний показник інтелектуалізації		Дескрипція інтегрального показника	Підприємства
	RI_K , балів	P^{RI}_K , %	RI_S , балів	P^{RI}_S , %	RI_V , балів	P^{RI}_V , %	RI , балів	P^{RI} , %		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Інтегрований	8,46	15,43	8,87	11,29	8,29	17,09	8,54	14,59	Прийнятний	Підприємства ТОВ «Дзеркальний»
Контентоорієнтований	4,55	54,53	4,23	57,70	5,88	41,18	5,03	49,69	Низький	Гіпермаркети ТОВ «Епіцентр К»

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Раціональний	7,08	29,24	6,96	30,38	7,03	29,66	6,95	30,52	Достатній	Супермаркети ТОВ «Щирий Кум» Супермаркети «Сільпо»
Диригування	2,52	74,79	3,03	69,67	2,99	70,05	3,04	69,64	Кризовий	Підприємства ТОВ «Вина Світу» ТОВ «Полімакс Донбас» ТМ «Еталон-Family»
Інноваційний	9,07	9,28	9,24	7,57	9,33	6,73	9,07	9,26	Високий	Супермаркети ТОВ «АТБ-маркет»

Відповідно до рівня інтелектуалізації та ринкової позиції для досліджуваних підприємств рекомендовано програми інтелектуалізації їх діяльності: «старт інтелекту»; «розумні кроки»; «степ ап»; «брейн плюс»; «корпоративний стимул», а за алгоритмом їх вибору визначається траєкторія прийняття рішень (рис. 8).

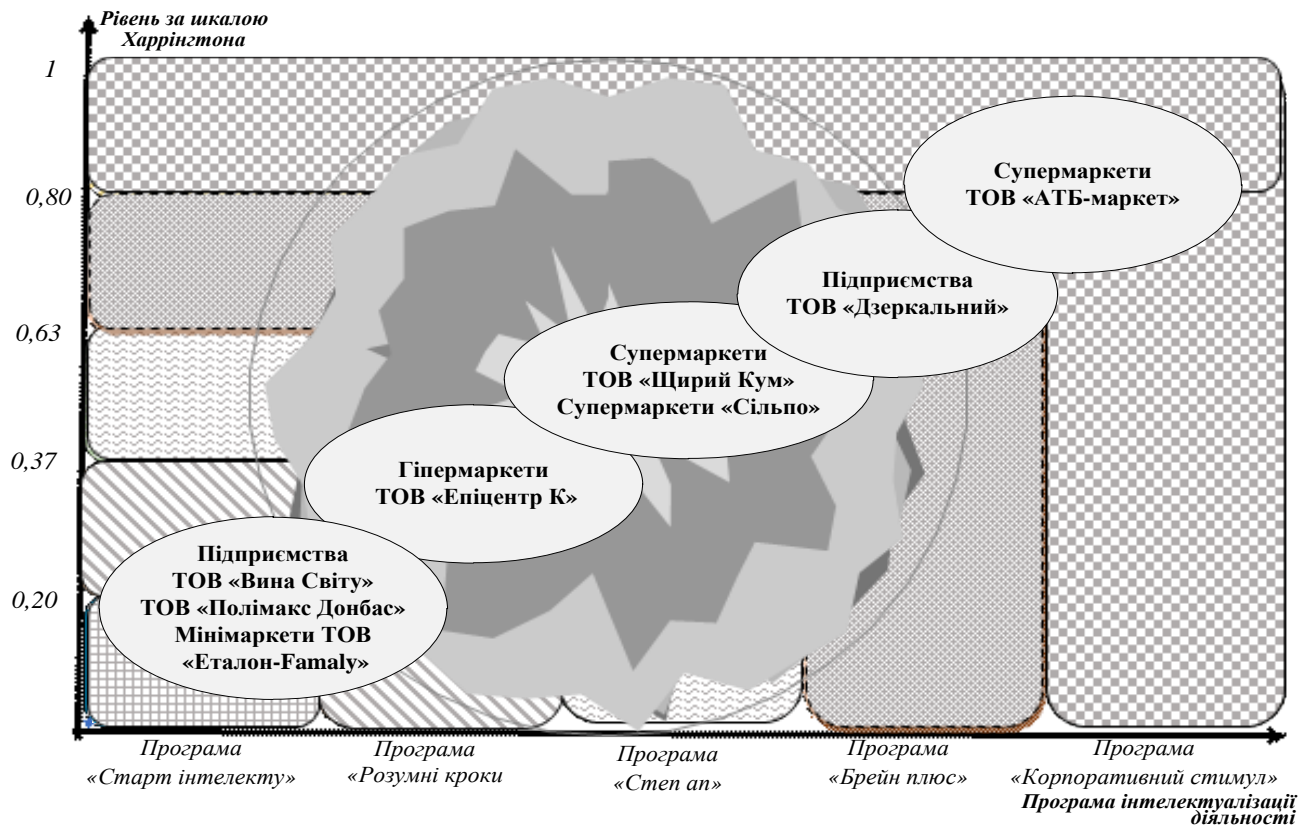

Рис. 8. Вибір програми інтелектуалізації діяльності за відповідним рівнем інтелектуалізації й позиціонування підприємства

У подальшому це стає передумовою обґрунтування стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.

У п'ятому розділі **«Науково-практичні рекомендації щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств»** запропоновано науково-методичний підхід до вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств; розвинуто концептуальний базис формування мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності їх персоналу; визначено можливість інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств через діджиталізацію бізнеса.

На основі проведеного дослідження обґрунтовано науково-методичний підхід до вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, змістовність якого полягає в конкретизації вихідних передумов розвитку торговельного підприємства; визначенні цільових стратегічних векторів його розвитку; встановленні цілей та завдань розвитку за рівнем інтелектуалізації; моніторингу зовнішніх умов інтелектуалізації діяльності; оцінці інтелектуалізації діяльності; виборі форматів інтелектуалізації бізнес-моделі; формуванні портфелю стратегій управління інтелектуалізацією та виборі відповідної стратегії за агрегованим стратегічним індикатором (рис. 9).

Розроблено рекомендації для досліджуваних торговельних підприємств щодо вибору за агрегованим стратегічним індикатором ($V_{\text{ИИД}}$) відповідного типу стратегії управління інтелектуалізацією діяльності.

Зокрема, для досліджуваних підприємств ТОВ «Дзеркальний» та супермаркетів ТОВ «АТБ-маркет», де агрегований стратегічний індикатор $>0,141$, рекомендовано інкрементну стратегію управління інтелектуалізацією діяльності, яка забезпечує підтримку високої якості зазначених процесів та їх вдосконалення, перш за все, за рахунок гармонізації розвитку кластерів кваліфікацій, здібностей та можливостей.

Для супермаркетів ТОВ «Щирий Кум» та «Сільпо», де агрегований стратегічний індикатор знаходиться в межах $0,111 > V_{\text{ИИД}} > 0,14$, рекомендовано паритетну стратегію, реалізація якої забезпечує інтелектуалізацію діяльності за окремими пріоритетними напрямками діяльності та в розрізі окремих бізнес-процесів і визначає можливості підвищення рівня інтелектуалізації.

Для торговельних підприємств ТОВ «Вина Світу», ТОВ «Полімакс Донбас», гіпермаркетів ТОВ «Епіцентр К» ($0,081 > V_{\text{ИИД}} > 0,11$) рекомендовано інтегративну стратегію, цілями якої є підвищення інтелектуальної активності за доречного комбінування показників-стимуляторів інтелектуалізації діяльності.

Для підприємств ТОВ «Еталон Family» доцільною є релевантна стратегія (агрегований стратегічний індикатор $0,061 > V_{\text{ИИД}} > 0,08$), що дозволяє оптимізувати співвідношення ефекту від інтелектуалізації та витрачених інтелектуальних ресурсів на досягнення її підвищення поряд із забезпеченням гармонізації розвитку кваліфікацій, здібностей та можливостей для потреб підприємства в інноваційному розвитку.

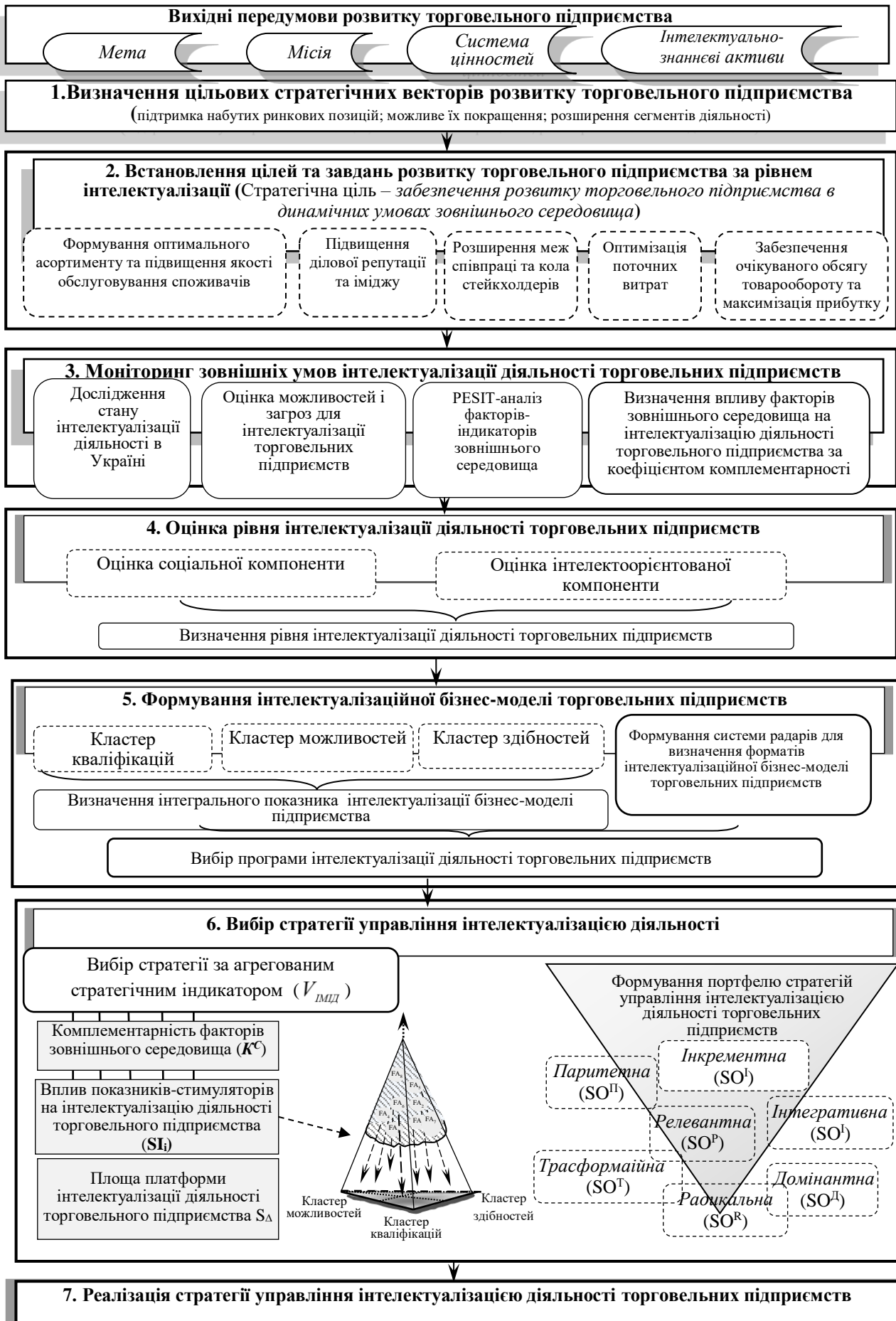

Рис. 9. Обґрунтування вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств

Розвинуто концептуальний базис формування мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності персоналу торговельних підприємств за рахунок розширення його елементів (рис. 10): розвиток інтелектуальної активності (програми неперервного навчання, підвищення кваліфікації; розвитку організаційної культури; відбору персоналу; підтримки здоров'я); розвиток комунікацій (системне програмне забезпечення, зберігання інформації); система мотивації (мотивація, спрямована на підвищення результатів діяльності, підвищення компетенцій, ефективну комунікацію, підвищення інтелектуальної активності персоналу).

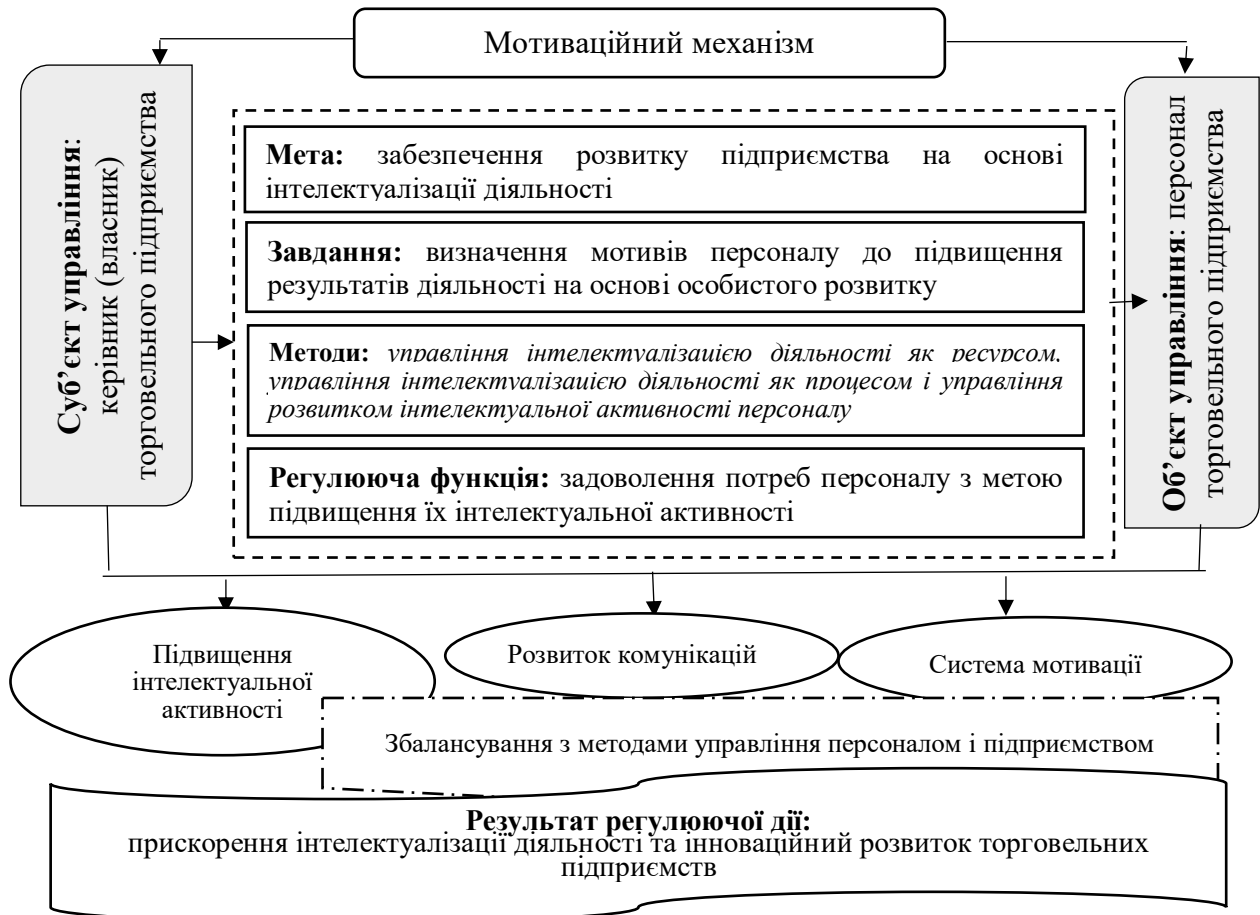

Рис. 10. Структура мотиваційного механізму в контексті інтелектуальної активності персоналу торговельного підприємства

Обґрунтовано, що в основі мотивації персоналу щодо підвищення інтелектуальної активності закладено задоволення потреб, формування і збалансування мотивів щодо неперервного розвитку персоналу і розвитку підприємства в особі його керівника (власника) з урахуванням мети, завдань і функцій для визначення результатів регулюючої дії на інтелектуальну активність персоналу торговельних підприємств.

У разі використання в практичній діяльності торговельних підприємств запропонованого концептуального базису формування мотиваційного механізму підвищення інтелектуальної активності персоналу розширюється можливість для керівників залучати компетентних працівників до виконання завдань,

спрямованих на прискорення інтелектуалізації діяльності та інноваційного розвитку торговельних підприємств.

У процесі дослідження встановлено, що інтелектуалізація діяльності підприємства через діджиталізацію бізнесу може бути забезпечена потенціалом власних інформаційних ресурсів і потреб в них та активним використанням інформаційних технологій і систем в управлінні бізнес-процесами підприємства, що є одним із засобів підвищення ефективності функціонування торговельних підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено вирішення наукової проблеми – формування методологічних, концептуальних та прикладних аспектів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств. Результати дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

1. На підставі контент-аналізу наукової літератури щодо різних підходів до трактування досліджуваних дефініцій в роботі уточнено поняття «інтелектуалізація діяльності» шляхом представлення його як визначального фактору забезпечення парадигми розвитку підприємства, що, з одного боку, поєднує процеси із створенням інноваційних продуктів і послуг за рахунок залучення інтелектуальнозначущих здібностей і можливостей персоналу та накопичених ним знань, а, з іншого, – стає ресурсом інноваційності підприємства і необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності. Це дозволило підтвердити гіпотезу про можливість адаптації управлінських завдань та її прискорення в частині інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств за мінливого зовнішнього середовища й посилення конкуренції у сфері їх функціонування через покращення їх інтелектуалізаційної діяльності.

2. Встановлено, що розвиток торговельного підприємства залежить від результативності управління ним, забезпеченої, у тому числі, за рахунок інтелектуалізації діяльності. Для отримання мінімально можливого відхилення між фактично досягнутим і очікуваним результатом удосконалено функціональну модель управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, яка є похідною від прийнятої в управлінні традиційної функціональної моделі, з виділенням її структурних елементів за принципом від простого до складного, за якими інтелектуалізацію діяльності розглянуто з трьох позицій як ресурс, як процес і як інтелектуальна активність персоналу. Відповідно до побудованої матриці з управлінськими функціями по вертикалі й позиціонуванням типології управління інтелектуалізацією по горизонталі визначено напрями діяльності підприємства, реалізація яких уможливує оцінку інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств та підтверджує результативність інтелектуалізаційної діяльності за гармонізації інтересів всередині підприємства шляхом посилення інтелектуальної активності персоналу.

3. У контексті дослідження особливостей інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, за якими ідентифіковано подвійну характеристику результатів праці, зниження ефективності діяльності через ймовірність

управлінських помилок, відсутність часових обмежень щодо отримання бажаних результатів. У зв'язку з цим, стали доцільними конкретизація завдань підприємств щодо інтелектуалізації їх діяльності за сферами відповідного функціонального спрямування та удосконалення методологічної платформи управління нею. Відповідно до положень парадигми розвитку підприємства через інтелектуалізацію діяльності та використання інституційного й синергетичного підходів з урахуванням принципів інтелектуалізації діяльності для цілей визначення її рівня запропоновано блок-схему узагальнення теоретичних, методологічних й прикладних аспектів щодо вирішення сформованих завдань в межах об'єкту, предмету, функцій із залученням відповідних методів дослідження. Це дозволило обґрунтувати науково-прикладний базис інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств для подальшого виокремлення факторів-індикаторів її прискорення, формуючих елементів та структурних компонентів.

4. З метою доведення концепту взаємозалежності інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств та їх інноваційного розвитку проведено експлікацію формуючих елементів інтелектуалізації шляхом побудови їх квадроелементної структури за принципом формування й передавання інформації від одного елемента до іншого відповідно до задіяних у процес інтелектуалізації інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу, інтелектуальної активності персоналу, інтелектуального потенціалу. За таким підходом обґрунтовано проєкції векторів інтелектуалізації діяльності залежно від позиції підприємства в бізнес-середовищі з вибором відповідної управлінської політики розвитку – виживання, усталеного функціонування, досягнення конкурентності на ринку або лідерства в галузі й потенціалу розвитку за рахунок підвищення інноваційності.

5. Розроблено концепцію інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства, що побудована за блоковою системою з визначенням складових кожного блоку з відповідним їх наповненням, що дозволило сформувати цілісне бачення процесу інтелектуалізації діяльності та, як наслідок, виокремити спектр можливостей функціонування торговельного підприємства та забезпечення його розвитку в довгостроковій перспективі. Концепція інтегрує такі складові: теоретико-методологічне підґрунтя, в рамках реалізації якого виділено головну мету інтелектуалізації діяльності, розроблено парадигму її управління, визначено принципи управління, систематизовано завдання й основні категорії, обрано методи управління; прикладні аспекти, де обґрунтовано визначення впливу факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств і підґрунтя для вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, векторів розвитку персоналу, які представлені у вигляді рушійної сили, відтворювального ресурсу й фактору-прискорювача з відповідними результатами. Реалізація концепції дозволяє забезпечувати процес інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

6. Дослідження стану інтелектуалізації діяльності у сфері торгівлі як визначального фактору розвитку торговельних підприємств дозволило виділити

фактори-індикатори, що впливають на стан інтелектуалізації їх діяльності. Доведено доцільність їх об'єднання у п'ять груп (PESIT): політичні, економічні, соціальні, інституційні та технологічні фактори. Побудовано когнітивну карту впливу факторів-індикаторів на інтелектуалізацію діяльності підприємств, за якою в результаті встановлення максимального числа вихідних зв'язків між ними виділено найбільш впливові фактори з кожної групи. Зафіксована наявність впливу факторів стала підставою для визначення кількісних характеристик консонансу, дисонансу, позитивного чи негативного впливу та їх аналізу, що є підставою для корегуючих дій у процесі вибору стратегії управління інтелектуалізаційною діяльністю торговельних підприємств та внесення змін до неї.

7. У ході дослідження підтверджено, що рівень інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств залежить від впливу факторів зовнішнього середовища. Встановлено вплив факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності підприємств за коефіцієнтом комплементарності, в результаті чого виявлено високий, достатньо високий, середній, нижче середнього, низький рівень їх впливу. За коефіцієнтом комплементарності встановлено в основному середній рівень впливу зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності досліджуваних торговельних підприємств. На підставі експертного оцінювання впливу PESIT-факторів зовнішнього середовища за матрицею проведено ідентифікацію факторів і виділено їх критичні групи, що створюють перешкоди для інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

8. Для вирішення завдань щодо інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств виокремлено її складові компоненти – соціальну та інтелектоорієнтовану компоненти й скомпоновано їх наповнення відповідними стандартизованими показниками, за рівнем яких визначено комплексні показники зазначених компонент, що стали основою розрахунку інтегрального показника інтелектуалізації діяльності підприємства. Дослідження динаміки комплексних та інтегрального показників, що мають високу кореляцію, за п'ятирічний період дозволили встановити рівень впливу кожної складової та констатувати визначальне значення інтелектоорієнтованої компоненти для інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств й виділити показники стимулюючого та дестимулюючого характеру, що було враховано в процесі вибору моделі управління інтелектуалізацією діяльності підприємств.

9. Встановлено, що у торговельних підприємств, відмінних за масштабами діяльності, інтелектуальна активність персоналу характеризується різними показниками й неоднаковим внеском в інтелектуалізацію їх діяльності. В процесі дослідження доведено, що вихідні показники доцільно згрупувати в кластери за характеристиками кваліфікації, можливостей, здібностей персоналу до саморозвитку. За оцінкою показників визначено рівень інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства, який за шкалою Харрінгтона має високий, прийнятний, достатній, низький, кризовий рівні. Апробація удосконаленого методичного підходу до оцінки рівня інтелектоорієнтованої компоненти на досліджуваних підприємствах дозволила

констатувати, що супермаркети «Сільпо» ТОВ «Фоззі-фуд», ТОВ «АТБ-маркет», ТОВ «Щирий Кум», підприємства ТОВ «Полімакс Донбас», ТОВ «Дзеркальний» мають прийнятний її рівень, а гіпермаркети ТОВ «Епіцентр» та підприємства ТОВ «Еталон-Famaly» й ТОВ «Вина світу» – достатній для інтелектуалізації діяльності за рахунок підвищення інтелектуальної активності персоналу за умови її постійного кількісного й якісного моніторингу з метою досягнення прийнятних рівнів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

10. У дисертації формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств подано за багаторівневою схемою, яка містить сукупність елементів: науково-теоретичний базис формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі; сфери дослідження різних аспектів інтелектуалізації діяльності; оцінка рівня інтелектуалізації діяльності підприємства; розробка програми підвищення рівня інтелектуалізації діяльності та мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності персоналу; реалізація запропонованих програм. Виконання конкретизованих за кожним елементом дій дозволила узагальнити передумови для розпізнавання інтелектуалізаційної бізнес-моделі та визначити її формат за розробленою системою радарів.

11. Запропонована методологія формування системи радарів для визначення формату інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств ґрунтується на визначенні індикаторів за кластерами для оцінки рівня інтелектуалізації підприємства за інтегральним показником, розрахованим емпіричним і графічним методами, за величиною якого та відповідною площею радарів сформована їх система. За системою радарів визначено формати інтелектуалізаційної бізнес-моделі: інноваційний, інтегрований, раціональний, контентоорієнтований, диригування. За результатами апробації методологічних засад розроблено рекомендації щодо вибору формату бізнес-моделі для досліджуваних підприємств. Зокрема, для супермаркетів ТОВ «АТБ-маркет» з високим рівнем інтелектуалізації діяльності рекомендовано інноваційний формат; для підприємств ТОВ «Дзеркальний» з прийнятним рівнем інтелектуалізації діяльності – інтегрований формат; для супермаркетів ТОВ «Щирий Кум» й «Сільпо» ТОВ «Фоззі - фуд» – раціональний формат; для гіпермаркетів ТОВ «Епіцентр К» – контентоорієнтований формати бізнес-моделі, для підприємств ТОВ «Вина світу», ТОВ «Полімакс Донбас» й мінімаркетів ТОВ «Еталон-Famaly» – формат диригування. Згідно з обраним форматом інтелектуалізаційної бізнес-моделі досліджуваним підприємствам доцільно реалізовувати програму інтелектуалізації діяльності – «корпоративний стимул», «брейн плюс», «степ ап», «розумні кроки», «старт інтелекту», відповідно з визначеними напрямками удосконалення персоналу для цілей прискорення інтелектуалізації, що стало базисом для обґрунтування стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.

12. Для обґрунтування вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств запропоновано науково-методичний підхід, що базується на використанні інструментів багатомірної їх класифікації й агрегації ключових детермінант формування стратегії (комплементарність

факторів зовнішнього середовища, рівень інтелектуалізації діяльності, базові платформи діяльності торговельних підприємств, формат інтелектуалізаційної бізнес-моделі), за яким сформовано портфель стратегій (інкрементна, паритетна, інтегративна, релевантна, трансформаційна, домінантна, радикальна) та розроблено процедури вибору стратегії за агрегованим стратегічним індикатором. За результатами апробації запропоновано для супермаркетів ТОВ «АТБ-маркет» й підприємств ТОВ «Дзеркальний» обрати інкрементну; для супермаркетів «Сільпо» ТОВ «Фоззі - фуд» й ТОВ «Щирий Кум» – паритетну; для підприємств ТОВ «Вина Світу», ТОВ «Полімакс Донбас», гіпермаркетів ТОВ «Епіцентр К» – інтегративну; для ТОВ «Еталон-Famaly» – релевантну стратегії управління інтелектуалізацією їх діяльності з розробкою програми реалізації обраної стратегії.

13. Враховуючи необхідність мотивації персоналу до інтелектуальної активності, в роботі розвинуто концептуальний базис побудови мотиваційного механізму для торговельних підприємств з урахуванням особливостей його формування у сфері торгівлі за рахунок упорядкування відомих елементів такого механізму, зокрема, збалансування суб'єкта, об'єкта, методів управління персоналом і підприємством з метою, завданням і функціями регулюючого впливу та введення додаткових елементів – розвиток інтелектуальної активності; розвиток комунікацій та система мотивацій. Використання позицій концептуального базису на практиці визначає результат регулюючої дії на інтелектуальну активність персоналу торговельних підприємств і надає можливість керівникам підприємств розширити можливості залучення компетентних працівників до виконання завдань, спрямованих на прискорення інтелектуалізації діяльності та інноваційного розвитку торговельних підприємств.

Отримані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані як засади концептуального, методологічного й практичного характеру для забезпечення інтелектуалізації діяльності вітчизняних торговельних підприємств.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Хаврова К.С. Теоретико-методологічні і прикладні аспекти інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2020. 262 с.

2. Хаврова К.С. Интеллектуализация – источник инновационного развития потребительского рынка. *Потребительский рынок: проблемы инновационного развития*: монографія / науч. ред. А.Л. Черненко, Л.В. Фролова. Ростов н/д: ИПО ПИ ЮФУ, 2012. С. 33–39.

3. Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності підприємства в контексті усталеного розвитку економіки. *Механізми стабілізації й розвитку діяльності*

підприємств: монографія / під ред. О.О. Шубіна, Л.В. Фролової. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2013. С. 254–263.

4. Хаврова К.С. Визначення основних принципів втручання інтелектуалізації в механізм інноваційного розвитку підприємств. *Інноваційні механізми економічного управління підприємством*: монографія / за ред. Л.В. Фролової. Кривий Ріг: ФОП Чернявський Д.О., 2016. С. 98–104.

5. Хаврова К.С. Механізм стабілізації соціально-економічного розвитку підприємства. *Соціально-економічні аспекти розвитку економіки підприємства*: монографія / під заг. ред. д.е.н., проф. О.Б. Чернеги. Кривий Ріг: ФОП Залозний В.В., 2017. С. 37–49.

6. Хаврова К.С. Передумови побудови концепції інноваційного розвитку в умовах інтелектуалізації діяльності підприємств. *Інноваційний розвиток підприємств в парадигмі інтелектуалізації економіки* / під ред. Н.В. Лохман. Кременчук: NovaBook, ПП Щербатих. 2020. С. 9-29.

Статті у наукових фахових виданнях України

7. Хаврова К.С. Еволюція поглядів на природу, зміст і сутність інтелектономіки. *Торгівля і ринок України: Тематичний збірник наукових праць*. 2012. Вип. 32. Т 1. С. 100–105.

8. Хаврова К.С. Використання фінансової стратегії при інноваційному розвитку підприємств. *Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ*. 2012. С. 326–327.

9. Хаврова К.С. Визначення основних принципів втручання інтелектуалізації в управління інноваційною діяльністю підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 100–103.

10. Хаврова К.С. Методологічні основи інтелектуалізації діяльності підприємства для економічної стабілізації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 6. С. 100–103.

11. Хаврова К.С. Методичне забезпечення інтелектуалізації діяльності підприємства в умовах соціально-економічного розвитку. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 5(2). С. 31–35.

12. Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності як орієнтир для безперервного розвитку підприємства. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 1(54). С. 97–102.

13. Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності – основа розвитку підприємства. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1(68). С. 23–30.

14. Хаврова К.С. Оцінка рівня інтелектуалізації торговельних підприємств Донецького регіону. *Торгівля і ринок*. 2019. № 45. С. 22–31.

15. Хаврова К.С. Визначення сучасних підходів до управління інноваційним розвитком підприємства. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2019. №4. С. 88–93.

16. Хаврова К.С., Поставной М.С. Вплив діджиталізації на інтелектуалізацію діяльності підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2019. Т. 24. Вип. 6 (79). С. 91–94. *Особистий внесок полягає у визначенні основних взаємопов'язаних груп-причин, що детермінують вплив діджиталізації на інтелектуалізацію діяльності підприємств.*

17. Хаврова К.С. Тенденції розвитку інтелектуалізації вітчизняного національного господарства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 6(74). С. 164–172.

18. Хаврова К.С. Генезис поняття інтелектономіки як економічної категорії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. №40. С. 112–116. URL: <http://elibrary.donnuet.edu.ua/1783/>

Статті у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз та у періодичних наукових виданнях інших держав

19. Хаврова К.С. Оцінка показників розвитку торгівлі в Україні. *World Science*. 2017. № 12(28). Vol. 2. С. 23–27.¹

20. Хаврова К.С. Роль інформації в інтелектуалізації діяльності підприємства. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2018. №3(15). С. 36–39.²

21. Хаврова К.С. Методологічні підходи до створення ефективної системи управління процесом інтелектуалізації на підприємстві. *Modern Scientific Researches*. 2018. №5. Ч. 2. С. 26–31.³

22. Хаврова К.С. Формування потенціалу підприємства як головної умови його розвитку. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2018. №6. Ч.3. С. 80–87.⁴

23. Khavrova K, Lokhman N., Koverza V., Pasichnyk N. The process of staff motivation under the conditions of intellectualization of enterprise activity. *ASIA LIFE SCIENCES*. 2019. №21(1). P. 115–125. *Особистий внесок полягає в розробці алгоритму мотивації персоналу для покращення інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств*⁵

24. Khavrova K. Intellectualization of activities in the context of business digitalization the scientific heritage. *The Scientific heritage*. 2019. №39. С. 33–35.⁶

25. Хаврова К.С. Визначення необхідності управління розвитком інтелектуалізації персоналу при інноваційному розвитку підприємства. *Научный взгляд в будущее*. 2019. Т. 3. Вип. 11. С. 21–25.⁷

¹ Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, CiteFactor, Cross Ref, Biblioteka Narodowa (Warsaw), ISSN National Centre, Scientific Indexing Services, ResearchBib, World Cat, International Impact Factor Services.

² Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, BASE, Cross Ref, Biblioteka Narodowa (Warsaw), RePEc, ISSN National Centre, ResearchBib, World Cat.

³ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

⁴ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

⁵ Міжнародна наукометрична база: Scopus.

⁶ Міжнародні наукометричні бази: IndexCopernicus, International Scientific Indexing, General Impactfactor, DIIF, ISSUU, SliedeShare, Calameo.

⁷ Міжнародна наукометрична база: IndexCopernicus.

26. Павлова В.А., Хаврова К.С. Система управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств. *Академічний огляд*. 2020. №1(52). С. 50–59. *Особистий внесок полягає в розробці функціональної моделі управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.*⁸

27. Хаврова К.С. Вплив зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств. *Науковий журнал «Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління»*. Серія: «Економіка». 2020. № 2(87). С. 75–83⁹

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. Хаврова К.С. Інтелектономіка як ресурсне забезпечення інноваційного розвитку підприємства. *Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 - 25 листопада 2011 р. Львів, С. 124–126.

29. Хаврова К.С. Інтелектуалізація як основа формування стратегії інноваційного розвитку підприємства. *Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития '2012*: сб. материалов Междунар. научно-практ. конф., 02-12 жовтня 2012 р. Одеса, С. 83–85.

30. Хаврова К.С. Визначення сутності поняття «економіка знаній». *Актуальні проблеми науки та освіти*: збірник матеріалів XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, 10 січня 2012 р. Маріуполь, С. 62–64.

31. Хаврова К.С. Інтелектуалізація як найважливіша умова розвитку підприємства. *Стратегія підприємства в контексті підвищення його конкурентоспроможності*: Міжнар.наук.-практ. інтернет-конф., 12-15 лютого 2012 р., Донецьк, С. 164–166.

32. Хаврова Е.С. Необходимость интеллектуализации деятельности предприятий при модернизации финансового механизма. *Методи і моделі фінансового забезпечення сталого розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 5-8 вересня 2012 р. Севастополь, С. 119–121.

33. Хаврова К.С. Роль интеллектономики в управлении деятельностью предприятия. *Украина - Болгария - Европейский Союз: современное состояние и перспективы*: сборник материалов Международной научно-практической конференции. Том 1., 13-19 вересня 2012 р. Херсон - Варна, С. 239–241.

34. Хаврова К.С. Природа, зміст і функції інтелектуального капіталу. *Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку*: 1 Міжнародна науково-практична інтернет - конференція. 20 листопада 2012 р., Полтава, С. 233–235.

⁸ Міжнародні наукометричні бази: Polish Scholarly Bibliography (PBN), DOAJ, Index Copernicus, PИЦ.

⁹ Міжнародні наукометричні бази: IndexCopernicus (Польща) ResearchBib (Японія) Advanced Science Index (Німеччина) Google ScholarDirectory of Research Journals Indexing DRJI (Індія) Universal Impact Factor General Impact Factor – GIF (Індія) Science Library Index (Австралія) CiteFactor (США) InfoBase Index (Індія) Journal Index (Туреччина) Scientific Index Services(США) IndianScience.in (Індія) Universal Impact Factor Journal Impact Factor – JIF Information Matrix for the Analysis of Journals – MIAR (Іспанія).

35. Хаврова К.С. Необходимость инноваций в процессе формирования стратегии предприятия. *Украина - Болгария - Европейский Союз: современное состояние и перспективы*: сборник материалов Международной научно-практической конференции. Том 1., 11-17 вересня 2014 р. Херсон - Варна, С. 237–240.

36. Хаврова К.С. Управління структурою інтелектуального капіталу. *Економіка і управління в умовах глобалізації*: мат. IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 травня 2015 р. Кривий Ріг, С. 196–198.

37. Хаврова К.С. Визначення основних засад і принципів регуляторного втручання інтелектуалізації в механізм інноваційного розвитку підприємств. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики*: мат. IV Міжнар.наук.-практ. інтернет-конф., 18 вересня 2015 р. Одеса, С. 90–91.

38. Хаврова К.С. Принципи інтелектуалізації та інноваційна діяльність як необхідні умови вдосконалення стратегічного потенціалу підприємства. *Маркетинг і менеджмент в системі національних і світових економічних інтересів*: мат. I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 січня 2016 р. Кривий Ріг, С. 208–210.

39. Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності як умова підвищення фінансового стану та конкурентоспроможності підприємства. *Економіка і управління в умовах глобалізації*: мат. V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 25 травня 2016 р. Кривий Ріг, С. 62–65.

40. Хаврова К.С. Значение информационных связей при интеллектуализации деятельности предприятий. *Украина - Болгария - Европейский Союз: современное состояние и перспективы*: сборник материалов международной научной конф., 24 вересня-1 жовтня 2016 р. Херсон - Варна, С. 237–240.

41. Хаврова К.С. Визначення принципів стратегічного управління при інтелектуалізації діяльності підприємства. *International Scientific Conference The Development of International Competitiveness, State, Region, Enterprise: Conference Proceedings, Part II, Desember 16, 2016. Lisbon, Portugal*, PP. 32–34.

42. Хаврова К.С., Чуклінова А. Ефективність управління персоналом та її значення для підприємства. *Економіка і управління в умовах глобалізації*: мат. VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 25 травня 2017 р. Кривий Ріг, С. 126–127. *Особистий внесок полягає в визначенні роді персоналу в діяльності підприємств.*

43. Хаврова К.С. Роль інтелектуалізації діяльності в управлінні підприємством. *Сучасні тенденції трансформації економіки та управління*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 жовтня 2017 р. Київ, С. 93–95.

44. Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності в контексті розвитку діяльності підприємства. *Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями*: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 листопада 2017 року. Ужгород, Ч. 1. С. 134–136.

45. Khavrova K.S. Methodological approaches to the establishment of an effective system of management of the process of intellectualization at the enterprise.

Современная научная идея '2018: сборник тезисов Междунар. научно-практ. интернет-конференция, 25-26 вересня 2018 р. Минск, С. 34–36.

46. Khavrova K.S. Definition of independence of management by development of personnel intellectualization in innovative development of the enterprise. *Будущее человечества в результатах сегодняшних научных исследований '2018: Междунар. научно-практ. интернет-конференция*, 13 - 14 листопада 2018 р. Одеса. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/conference-ua>

47. Хаврова К.С. Економічне управління підприємством. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 69–70.

48. Хаврова К.С. Визначення проблем розвитку підприємств торгівлі в Україні. *Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених, 24 листопада 2018 р. Київ, С. 8–10.

49. Khavrova K.S. Formation of potential of the enterprise as a major conditions of its development. *World Scientific and Technical Trends' 2018: International Scientific Conference*, 25-26 Desember 2018. URL: <https://www.sworld.education/konferger6/sbor-ge6.pdf>

50. Хаврова К.С. Процес управління підприємством в умовах інтелектуалізації діяльності. *Глобалізація сучасного світового господарства: стан, проблеми, ефективність*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених, 23 лютого 2019 р. Київ, С. 61–64.

51. Хаврова К.С. Вплив інтелектуалізації діяльності на розвиток підприємств. *International Forum: Problems and Scientific Solutions. Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*, 16-18 January 2020. Melbourne, Australia, PP. 23–24.

52. Хаврова К.С. Торговельне підприємство: соціально-економічне значення. *Формування механізмів управління якістю та підвищення конкурентоспроможності підприємств*: XI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція молодих вчених та студентів: тези доповідей 26 березня 2020 р. Дніпро, С. 239–241.

АНОТАЦІЯ

Хаврова К.С. Інтелектуалізація діяльності торговельних підприємств: концепція та методологія. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля», Дніпро, 2020.

У дисертаційній роботі здійснено вирішення наукової проблеми щодо обґрунтування методологічних, концептуальних та прикладних аспектів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Узагальнено підходи та уточнено поняття інтелектуалізації діяльності підприємств. Удосконалено функціональну модель управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств з виділенням в її межах об'єктів управління. Розвинуто методологічну платформу управління інтелектуалізацією діяльності.

Визначено формуючі елементи інтелектуалізації діяльності, їх взаємозв'язок й вплив на інноваційний розвиток торговельних підприємств. Розроблено концепцію інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Упорядковано систему факторів-індикаторів, що впливають на стан інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, для побудови когнітивної карти. Визначено вплив факторів зовнішнього середовища на інтелектуалізацію діяльності торговельних підприємств за коефіцієнтом комплементарності. Удосконалено теоретико-методичний підхід до оцінки складових компонентів інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств.

Удосконалено методичний підхід до оцінки рівня інтелектоорієнтованої компоненти інтелектуалізаційної діяльності підприємства. Обґрунтовано механізм формування інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств. Запропоновано методологію формування системи радарів для визначення форматів інтелектуалізаційної бізнес-моделі торговельних підприємств.

Запропоновано науково-методичний підхід до вибору стратегії управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств. Розвинуто концептуальний базис формування мотиваційного механізму щодо підвищення інтелектуальної активності персоналу торговельних підприємств.

Ключові слова: інтелектуалізація, діяльність, торговельні підприємства, розвиток, управління, персонал.

АННОТАЦИЯ

Хаврова Е.С. Интеллектуализация деятельности торговых предприятий: концепция и методология. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Высшее учебное заведение «Университет имени Альфреда Нобеля». – Днепро, 2020.

Обобщены подходы к определению сущности понятия «интеллектуализация деятельности предприятий», которое рассматривается как определяющий фактор обеспечения парадигмы развития предприятия, влияние которого устанавливается путем объединения процессов создания инновационных продуктов и услуг за счет привлечения интеллектуальнозначимых способностей и возможностей персонала и накопленных им знаний, в результате чего становится ресурсом инновационности предприятия и необходимым условием повышения конкурентоспособности.

Усовершенствована функциональная модель управления интеллектуализацией деятельности торговых предприятий по принципу от простого к сложному с выделением в ее рамках объектов управления. В построенной матрице в соответствии с функциями управления (планирование, организация, мотивация и контроль) определены направления развития предприятия для улучшения его интеллектуализацией деятельности.

Получила дальнейшее развитие методологическая платформа управления интеллектуализацией деятельности, которая базируется на объединении институционального и синергетического подходов и за счет алгоритмизации последовательности определения уровня интеллектуализацией деятельности в рамках конкретизации составляющих функциональной модели управления, объекта, предмета, функций и методов исследования позволяет уточнить задачи по интеллектуализации деятельности по сферами соответствующего функционального направления.

Благодаря построенной призме взаимосвязанных категорий (интеллектуальные ресурсы, интеллектуальный капитал, интеллектуальная активность персонала, интеллектуальный потенциал) выделены формирующие элементы интеллектуализации деятельности торговых предприятий, что дало возможность определить проекции векторов интеллектуализации деятельности в зависимости от позиции предприятия в бизнес-среде с выбором соответствующей управленческой политики развития – выживания, устойчивого функционирования, достижения конкурентности на рынке или лидерства в отрасли и потенциала развития за счет повышения инновационности.

Разработана концепция интеллектуализации деятельности торгового предприятия, включающая блоковые составляющие: блок 1 – теоретико-методологическое основание; блок 2 – прикладные аспекты; блок 3 – идентификация векторов развития персонала.

Определена система факторов-индикаторов, влияющих на состояние интеллектуализации деятельности, которая включает пять групп факторов (PESIT): политические, экономические, социальные, институциональные и технологические. В их состав входят соответствующие единичные факторы-индикаторы, по которым строится когнитивная карта их влияния на интеллектуализацию деятельности предприятий.

Предложен подход к определению влияния факторов внешней среды по интеллектуализации деятельности торговых предприятий с использованием коэффициента комплементарности, по величине которого определены высокий, достаточно высокий, средний, ниже среднего, низкий уровни их влияния.

Усовершенствован теоретико-методический подход к оценке составляющих компонентов интеллектуализации деятельности торговых предприятий. Рассчитаны комплексные показатели для оценки социальной и интеллектоориентированной компонент, на основе которых определен интегральный показатель интеллектуализации деятельности.

Усовершенствован методический подход к оценке уровня интеллектоориентированной компоненты, базирующийся на индикаторах, объединенных по кластерам (квалификаций, способностей, возможностей), в

рамках которого экспертным методом определен ее уровень в соответствии со шкалой Харрингтона. В результате оценки установлен высокий, приемлемый, удовлетворительный, низкий, кризисный уровни интеллектоориентированной компоненты.

Усовершенствован механизм формирования интеллектуализационной бизнес-модели торгового предприятия, построенный по многоуровневой схеме и включающий элементы: научно-теоретический базис формирования интеллектуализационной бизнес-модели; сферы исследования различных аспектов интеллектуализации деятельности; оценка уровня интеллектуализации предприятия, разработка программы повышения уровня интеллектуализации деятельности и мотивационного механизма предприятия; контроль за реализацией предложенных программ.

Предложена методология формирования системы радаров для определения форматов интеллектуализационной бизнес-модели торговых предприятий. На основании интегрального показателя интеллектуализации, рассчитанного эмпирическим и графическим методами по общим показателям в соответствии с кластерами индикаторами с установлением границ их уровней согласно оценочной шкалы Харрингтона и соответствующей площади радаров определены форматы: инновационный; интегрированный; рациональный; контентоориентированный; дирижирования.

Предложен научно-методический подход к обоснованию выбора стратегии управления интеллектуализацией деятельности торговых предприятий (инкрементная, паритетная, интегративная, релевантная, трансформационная, доминантная, радикальная), а также определены шаги и процедуры указанного процесса.

Получил дальнейшее развитие концептуальный базис мотивационного механизма интеллектуализации активности персонала торгового предприятия, путем введения дополнительных элементов, среди которых: развитие интеллектуальной активности и коммуникаций, система мотивации.

Ключевые слова: интеллектуализация, деятельность, торговые предприятия, развитие, управление, персонал.

SUMMARY

Khavrova E.S. Intellectualization of the activity of trade enterprises: concept and methodology. – Manuscript.

Dissertation for Doctor's Degree in Economics within the area of study 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by types of economic activity). – Higher education institution „Alfred Nobel University”. – Dnipro, 2020.

In the dissertation, the decision of a scientific problem concerning substantiation of methodological, conceptual and applied aspects of intellectualization of trading enterprises activity is carried out.

The approaches are generalized and the concept of intellectualization of enterprise activity is specified. The functional model of management of intellectualization of trade enterprises activity with allocation within its limits of

objects of management is improved. A methodological platform for managing intellectualization of activities has been developed.

The formative elements of activity intellectualization, their interrelation and influence on innovative development of trade enterprises are determined. The concept of trade enterprises intellectualization has been developed.

The system of factors-indicators influencing the state of trade enterprises intellectualization has been streamlined to construct a cognitive map. The influence of environmental factors on the intellectualization of commercial enterprises by the coefficient of complementarity is determined. The theoretical and methodological approach to the assessment of the components of trade enterprises intellectualization has been improved.

The methodical approach to the assessment of the level of intellectually oriented component of enterprise intellectualization activity is improved. The mechanism of the formation of trade enterprises intellectualization business model is substantiated. The methodology of forming a radar system for determining the formats of trade enterprises intellectualization business model is proposed.

The scientific and methodical approach to the choice of management strategy for intellectualization of trading enterprises activity is offered. The conceptual basis of the formation of motivational mechanism concerning the increase of intellectual activity of trading enterprise personnel is developed.

Key words: intellectualization, activity, trade enterprises, development, management, personnel.

Наукове видання

Хаврова Катерина Сергіївна

**ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ
ПІДПРИЄМСТВ: КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Підписано до друку 22.09.2020 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Оперативна поліграфія.

Ум.-др. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,01. Тираж 100 пр. Зам. № 036/20

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК №4930 від 07.07.2015 р.

87500, Маріуполь, пр. Будівельників, 129